

Het Duits Verschiet

Een kwantitatieve analyse van de reizen van Duitse VOC-militairen
tussen 1691 en 1789

Bram Mathijsen

Bachelorscriptie BA Geschiedenis

J.E. den Oudsten MA, prof. dr. J. van Lottum

15 juni 2023

Woorden: 9975

(exclusief voorblad, dankwoord, inhoudsopgave, tabellen,
grafieken, afbeeldingen, titels, voetnoten, bibliografie en bijlagen)

Dankwoord

Graag wil ik van deze gelegenheid gebruikmaken om mijn dank uit te spreken naar mijn begeleiders en Dr. Lodewijk Petram.

Allereerst wil ik drs. Jessica den Oudsten bedanken voor haar fijne begeleiding tijdens mijn scriptietraject. Naast de gezelligheid tijdens onze gesprekken in haar kantoor heeft zij mij op geweldige wijze ondersteund. Ik heb haar geduld en betrokkenheid enorm gewaardeerd. Zelfs vlak voor de deadline kon ik bij haar terecht en ze reageerde altijd snel. Daarnaast wil ik ook prof. dr. Jelle van Lottum bedanken. Hij heeft mij met zijn passie geïnspireerd en geholpen om mijn scriptie naar een hoger niveau te tillen. Als laatste wil ik graag dr. Lodewijk Petram bedanken. Niet alleen voor het regelen van een stage, maar ook voor het vertrouwen. Die hij mij gaf in de snelle levering van de nog ongepubliceerde dataset, waar ik zonder deze scriptie niet had kunnen schrijven.

Inhoudsopgave

I. Inleiding.....	4
II. Status Quaestionis.....	7
III. Bron en Methode.....	13
IV. De herkomst en rang.....	18
Herkomst.....	20
Rangen.....	24
V. De herkomst en redenen voor uitdiensttreding.....	32
Herkomst en uitdiensttreding.....	32
Herkomst en dienstverband.....	37
VI. Conclusie.....	41
VII Bibliografie.....	44
Secundaire literatuur.....	44
Primaire bronnen.....	45
Digitale bronnen.....	46
VIII Bijlage.....	47

I. Inleiding

Op vrijdag 6 november 1744 verscheen een man uit Neurenberg genaamd Aalbrecht Oot voor de VOC-kamer van Amsterdam. Hier werd hij gekeurd en vervolgens geregistreerd. Hij kreeg, net als het overgrote deel van de nieuwe rekruten, een aanstelling als soldaat. Aalbrecht kon niet het geld opbrengen om de benodigde uitrusting voor zijn functie als soldaat te kunnen betalen. Daarom leende de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) geld aan hem.¹ Dit werd geregistreerd in een zogenaamde schuldbrief. Duitse militairen moesten vaker gebruikmaken van een schuldbrief dan hun collega's uit de compagniesteden. Dit omdat hun plek van herkomst verder verwijderd was van de plek waar ze aanmonsterden. Hierdoor konden ze minder ondersteuning ontvangen van hun eigen sociale omgeving.² Aalbrecht kocht met zijn lening onder andere een uniform inclusief schoenen en hemden. In totaal was hij 183 gulden kwijt.³ Dit was in de achttiende eeuw een aanzienlijk bedrag, aangezien het maandsalaris voor een VOC-soldaat als Aalbrecht negen gulden besloeg.⁴ Het zou Aalbrecht met deze gage ruim een jaar en acht maanden kosten om zijn schuld af te betalen. Pas na deze periode kon hij het geld dat hij verdiende voor zichzelf houden. Aalbrecht stond niet geregistreerd met een maandbrief, wat inhield dat er geen begunstigde, als een echtgenoot of ander familielid, een deel van het salaris van Aalbrecht tijdens zijn dienstverband kon innen.⁵ Helaas zou Aalbrecht het niet meemaken dat zijn verdiende geld naar zijn thuis in Duitsland mee genomen kon worden. Na een reis van 238 dagen en daarna een verblijf van 149 dagen rondom Batavia overleed hij.⁶

Het verhaal van Aalbrecht is in vergelijking met het lot van andere (Duitse) militairen bij de VOC niet uniek. Zoals later in dit onderzoek zal blijken stierf een groot deel na een kort dienstverband.⁷ Door de uitbreiding van de VOC en het toenemende sterftcijfer onder opvarenden gedurende de achttiende eeuw had de VOC structureel nieuwe rekruten nodig. Deze werden voor een groot deel uit het buitenland gehaald. In de achttiende eeuw kwam

---

¹ Nationaal Archief Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), inv.nr. 6166, Zuiderburg: Grootboek en journaal (1744-1745) F. 187.

² M. van Rossum, *Werkers van de wereld: globalisering, arbeid en interculturele ontmoetingen tussen Aziatische en Europese zeelieden in dienst van de VOC, 1600-1800* (Amsterdam 2013) 373.

³ Nationaal Archief Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), inv.nr. 6166, Zuiderburg: Grootboek en journaal (1744-1745) F. 187.

⁴ Ibidem. Aalbrecht krijgt twee maal voorschot op zijn maandage. Een bedrag van 18 gulden.

⁵ Rossum, *Werkers van de wereld*, 149-150.

⁶ Nationaal Archief Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), inv.nr. 6166, Zuiderburg: Grootboek en journaal (1744-1745) F. 187.

⁷ Zie hoofdstuk V.

namelijk een derde tot de helft van het totaal aantal opvarenden uit het buitenland. Hier kan de VOC geplaatst worden in een pre-industriële internationale arbeidsmarkt waar rekrutering, althans binnen Europa, door arbeidsmigratie voornamelijk op vrije grond gebeurde.⁸ Rekruten die niet zelfstandig naar de VOC-kamers gingen waren verbonden met verschillende soorten tussenpersonen, waarbij ze vaak in logement verbleven en schulden bij opbouwden.⁹ Deze tussenpersonen, ook wel zielverkopers genoemd¹⁰, lieten de opvarende een schuldbrief afsluiten, hiermee moest de opvarende de schuld die hij had gemaakt in het logement terug betalen. Omdat er een risico was dat de schuld door sterfte van de opvarende niet geïnd zou kunnen worden, werd deze door de zielverkoper voor een fractie van het oorspronkelijke bedrag verkocht aan zogenoemde transportkopers.¹¹ Ironisch genoeg werden deze zielverkopers door verschillende scheepskapiteinen beschuldigd van de hoge sterftegraad. Dit omdat ze rekruten zouden leveren die ondervoed en slecht uitgerust waren en daardoor te zwak voor het dienstverband zouden zijn.¹² Daarnaast was de VOC actief verbonden met de werving. Eerst door premies uit te keren aan de zielverkopers maar later ook door actief werfofficieren in te zetten om mensen te rekruteren.¹³

De VOC had soldaten als Aalbrecht nodig om de overzeese bezittingen te verdedigen. Hier voerden soldaten een scala van uiteenlopende functies uit. Veel soldaten hadden geen enkele militaire ervaring en werden daarom op het schip militaire vaardigheden bijgebracht. Dit kon enkel als de zee niet te wild was en de soldaten de andere zeelui niet te veel in de weg stonden.¹⁴ De levensomstandigheden aan boord waren voor een soldaat uitermate slecht. Veel soldaten klaagden over het eentonige eten en de ondraaglijke hitte. De discipline werd aan boord strak gehandhaafd. Op “sodomie” en mouterij stond de doodstraf. Voor soldaten als Aalbrecht, afkomstig uit het Duitse hartland, die meestal geen ervaring hadden met het zeeleven, was de reis vaak verwarrend en hard. Het kwam daarom ook vaak voor dat de wanhoop toesloeg en opvarenden zichzelf aan boord van het leven beroofden.¹⁵ Eenmaal in Azië

---

⁸ Rossum, *Werkers van de wereld*, 62-64.

⁹ Jaap R. Bruijn, *Zeegang: Zeevarend Nederland in de achttiende eeuw* (Zutphen 2016) 33-35.

¹⁰ Een schuldbrief werd ook wel transportbrief of transportceel genoemd. Hier komt het woord “ziel” in zielverkopers vandaan. Aangezien ze deze transportcelen verkochten. Zie Bruijn, *Zeegang*, 37.

¹¹ Bruijn, *Zeegang*, 37-41.

¹² Jaap R. Bruijn, *The Dutch Navy of the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Columbia 1993) 172.

¹³ M. van Rossum, *Werkers van de wereld*, 149-152; Maria Fusaro, Bernard Allaire, Richard J. Blakemore, en Tijn Vanneste, *Law, labour, and empire: comparative perspectives on seafarers, c. 1500-1800* (Hampshire 2015) 130.

¹⁴ J.R. Bruijn, ‘De personeelsbehoefte van de VOC overzee en aan boord, gezien in Aziatisch en Nederlands perspectief’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 91:2 (1976) 218-248, aldaar 226.

¹⁵ Roelof van Gelder, *Het Oost-Indisch avontuur. Duitsers in dienst van de VOC (1600-1800)* (Nijmegen 1997) 150-155; Bruijn, *Zeegang*, 229.

aangekomen waren de omstandigheden nog slechter. Hier maakten sommige soldaten bloederige gevechten mee, maar de meesten stierven aan verschillende ziekten als vlektyfus waarvan besmettingen in de loop van de achttiende eeuw toenamen.¹⁶

Hoe verhoudt het verhaal van Aalbrecht zich tot het grote aantal Duitse militairen dat in de achttiende eeuw in dienst was van de VOC? Waar kwamen ze vandaan? Hoeveel overleefden het dienstverband? En wat waren hun militaire rangen? In dit onderzoek wordt middels kwantitatief onderzoek ingezoomd op deze belangrijke groep arbeiders in dienst van de VOC.

---

¹⁶ Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 180-182; Bruijn, 'Personeelsbheoefte', 220-225; Bruijn, *Zeegang*, 94.

II. Status Quaestionis

In zijn werk *De Geschiedenis van de VOC* uit 2002 beschrijft F. Gaastra de volledige geschiedenis van de VOC. Hij stelt daarin dat het demografische aspect van de VOC, namelijk het feit dat deze "eerste multinational" gevestigd was in een land met slechts twee miljoen inwoners, maar desondanks een miljoen mensen tussen Europa en Azië vervoerde, de belangstelling voor de VOC het meest blijft voeden.¹⁷ Hierom zoomt Gaastra dieper in op het personeelsbestand van de VOC. Hij bouwt voort op de in de afgelopen decennia toegenomen interesse naar kwantitatief onderzoek naar de VOC. Zo publiceerde hij in 1979 samen met J. R. Bruijn en I. Schöffers een omvangrijke bronnenpublicatie genaamd *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries*.¹⁸ Dit onderzoek, gebaseerd op het goed bewaard gebleven archief van de VOC, kan gezien worden als een mijlpaal en afzetpunt voor verder kwantitatief demografisch onderzoek.

De toegenomen interesse in arbeids- en migratiegeschiedenis die de laatste decennia hebben gekend, beroept zich vaak op dit kwantitatief en demografisch onderzoek. Vooral de VOC is hier een interessant onderwerp. Door de combinatie van het goed bewaarde personeelsbestand, waarvan het personeel vaak immigranten waren, en de wereldwijde reikwijdte van de VOC, is het mogelijk om een overzicht te krijgen van de internationale handelspraktijken van de VOC en de impact ervan op zowel de werknemers als de lokale bevolking. De Republiek was door zijn relatief kleine populatie maar grote arbeidsvraag een netto importeur van buitenlandse arbeiders.¹⁹ Zo schreef J. Lucassen in 2004 over de VOC en de opkomst van de vroegmoderne internationale arbeidsmarkt en de implicaties van de VOC op de toenemende globalisering van de wereld.²⁰ Daarnaast schreef hij in 2007 samen met J. van Lottum een multidimensionale dwarsdoorsnede van de Nederlandse arbeidsmarkt tussen 1610 en 1850.²¹ Ook wordt er aandacht gegeven aan hoe het *human capital* van opvarenden bijgedragen zou hebben aan het succes van de premoderne maritieme economie in Noord-

---

¹⁷ Femme S. Gaastra, *De Geschiedenis van de VOC: opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2002) 11.

¹⁸ Bruijn, J. R., F. S. Gaastra, I. Schöffers en A. C. J. Vermeulen, *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th Centuries. Volume I Introductory volume* (Den Haag 1987).

¹⁹ Jelle Van Lottum, 'Labour migration and economic performance: London and the Randstad, c. 1600-1800', *The Economic History Review* 64:2 (2011) 531-570, aldaar 535-536; Bruijn, *Zeegang*, 19-20.

²⁰ Jan Lucassen, 'A Multinational and Its Labor Force: The Dutch East India Company, 1595-1795', *International Labor and Working-Class History* 66 (2004) 12-39.

²¹ Jan Lucassen, Jelle van Lottum, *Six cross-sections of the Dutch maritime labour market: A preliminary reconstruction and its implications (1610-1850)*.

Europa. Hier zou het door de tijd heen ontwikkelde vaardigheidsniveau van Noord-Europese maritieme arbeiders een belangrijke factor zijn geweest bij de totstandkoming van een productieve scheepvaartindustrie. Dit zou bij hebben gedragen aan de dominante handelspositie van de Republiek en Groot-Brittannië op het wereldtoneel.²²

Waar maritieme historici voorheen bij het in kaart brengen van VOC-opvarenden vaak gebruik maakten van steekproeven²³ heeft het gebruik van digitale hulpmiddelen de laatste twee decennia een impuls gegeven aan kwantitatief historisch onderzoek. Zo zijn er verschillende initiatieven geweest die deze middelen gebruiken om nieuwe zaken uit de beschikbare (steeds meer gedigitaliseerde) data te kunnen halen. Tussen 2000 en 2012 zijn de generale land- en zeerollen die voorkomen in het VOC-archief met de hand gedigitaliseerd.²⁴ Dankzij deze digitalisatie heeft het Huygens VOC-carrière project de mogelijkheid gekregen om met behulp van clusteringsalgoritmes toegepast op gestandaardiseerde data ondubbelzinnige registraties en vervolgens individuen uit het opvarendenbestand te halen. Dit biedt de kans om een beter inzicht te krijgen in de carrières van opvarenden.²⁵ De interdisciplinariteit die de digitalisatie biedt is goed te herkennen in recent onderzoek dat een model uit de ecologie gebruikt om een inschatting te maken van het werkelijk aantal opvarenden. Het onderzoek concludeert dat minstens veertig procent van het aantal opvarenden niet is opgenomen in het archief van de VOC.²⁶ Het gebruik van digitalisering en informatietechnologie heeft uiteindelijk ook geleid tot nieuwe manieren om data weer te geven en groter bereik te krijgen onder het niet-historische publiek. Een voorbeeld is de site van *Maritime Careers*. Hier worden middels het internet onderzoeksresultaten uitgedragen naar een breder publiek.²⁷ Daarnaast is het gebruik van *artificial intelligence* (AI) als *machine learning* om ook in het geschiedwetenschappelijk veld onderzoek te ondersteunen veelbelovend. Een voorbeeld is het gebruik van *optical character recognition* (OCR) en *handwritten text*

---

²² Jelle van Lottum, en Jan Luiten van Zanden, 'Labour Productivity and Human Capital in the European Maritime Sector of the Eighteenth Century'. *Explorations in Economic History* 53 (2014) 83-100.

²³ Gelder, *Het Oost-Indisch avontuur*, 31-51; Bruijn, *The Dutch Navy*, 48; Gaastra, *De Geschiedenis van de VOC*, 91; J. R. Bruijn en J. Lucassen, *Op de schepen der Oost-Indische Compagnie: vijf artikelen van J. Hullu* (Groningen 1980) 134-140.

²⁴ Lodewijk Petram, Marijn Koolen, Melvin Wevers, Rutger van Koert en Jelle van Lottum, *Data on the Maritime Workforce of the Dutch East India Company in the 18th Century* (ongepubliceerd) 1-2.

²⁵ Petram, *Data on the Maritime Workforce*, 9-12.

²⁶ M. Wevers, F. Karsdorp, J. van Lottum, 'What Shall We Do With the Unseen Sailor? Estimating the Size of the Dutch East India Company Using an Unseen Species Model', *Proceedings of the Computational Humanities Research Conference 2022* (2022) 189-197, aldaar 194-195.

²⁷ Maritime Careers, <https://www.maritimecareers.eu/2018/06/11/where-the-voc-crews-came-from/> (geraadpleegd 10 juni 2023).

recognition (HTR) om een groot aantal handgeschreven data middels een getrainde AI automatisch te kunnen interpreteren en vervolgens te digitaliseren.²⁸

Door het gebruik van steekproeven valt het op dat VOC-werknemers vaak uit het buitenland kwamen. Zo kwam omstreeks 1770 rond 50 procent van de matrozen en zelfs 80 procent van de soldaten uit het buitenland.²⁹ In tegenstelling tot landen als Frankrijk en Spanje waren de maritieme arbeiders werkzaam op de schepen van de Republiek vaker immigranten.³⁰ Volgens Lucassen werd VOC-personeel op vier verschillende manieren geworven, waarvan er drie betrekking hadden op soldaten. Allereerst werden Europese soldaten direct gerekruteerd in de verschillende kamers van de VOC. Daarnaast vonden twee soorten rekrutering plaats in Azië en Afrika: de rekrutering van vrijwillige soldaten en die van onvrijwillige soldaten. Alle drie de groepen hadden een significante invloed op het beleid en de strategieën die de VOC toepaste om haar handel te beschermen en uit te breiden.³¹ Deze soldaten waren nodig omdat de VOC met behulp van een steeds vernieuwend octrooi de mogelijkheid kreeg om zelf oorlogen te kunnen voeren. Dit was nodig om een monopolie te kunnen vestigen op handelsgoederen en deze vervolgens te verdedigen.³²

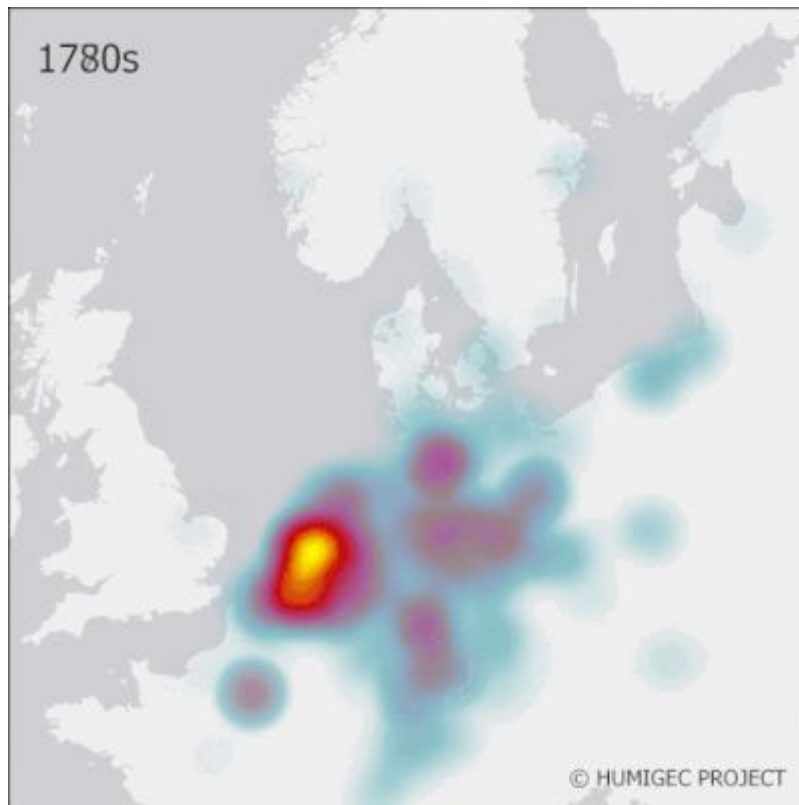
²⁸ Gemeente Amsterdam Stadsarchief, [https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/organisatie/blog-bronnen-bytes/tekstherkenning-\(1\)-masterplan-htr-ocr/](https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/organisatie/blog-bronnen-bytes/tekstherkenning-(1)-masterplan-htr-ocr/) (Geraadpleegd 3 juni 2023).

²⁹ R van Gelder, *Het oost-indisch avontuur*, 53-54.

³⁰ Jelle van Lottum, 'Some Thoughts about Migration of Maritime Workers in the Eighteenth-Century North Sea Region', *International Journal of Maritime History* 27:4 (2015) 647-661, aldaar 647-655.

³¹ Jan Lucassen, *A Multinational and Its Labor Force: The Dutch East India Company, 1595-1795*, 13-14.

³² Gaastra, *De Geschiedenis van de VOC*, 13-29.

Afbeelding 2.1. Kaart die de afkomst van militairen uit de jaren 80 van de achttiende eeuw weergeeft. Bron: Maritime Careers, <https://www.maritimecareers.eu/2018/06/11/where-the-voc-crews-came-from/> (geraadpleegd 10 juni 2023).

De Europese soldaten, die door de verschillende kamers van de VOC werden gerekruteerd, kwamen voor een groot deel uit het gebied dat nu het hedendaagse Duitsland beslaat. In de achttiende eeuw bestond Duitsland uit een collectie van verschillende autonome staten met een overkoepelend politiek orgaan. Deze autonome staten hadden een sterk regionalistisch karakter. Op de site van *Maritime Careers* is op de *Heatmap* goed te zien dat er in de loop van de achttiende eeuw steeds meer soldaten uit de Duitse deelstaten werden gerekruteerd (afbeelding 2.1).³³ Verschillende samenhangende verklaringen zijn door historici gepresenteerd voor dit fenomeen. Lucassen beweert bijvoorbeeld dat de VOC door middel van proletarisering in staat was om een internationale arbeidsmarkt te creëren. De Republiek was uniek in het opzicht dat het voor Europese opvarenden een sterk internationaal rekruteringspatroon hanteerde.³⁴ Door R. van Gelder wordt de verklaring gegeven dat de

³³ Maritime Careers, <https://www.maritimecareers.eu/2018/06/11/where-the-voc-crews-came-from/> (geraadpleegd 10 juni 2023). Ga naar de site om de verandering door de tijd heen waar te nemen.

³⁴ Matthias van Rossum, L. Heerma van Voss, J. Lottum, en J.M.W.G. Lucassen. 'National and International Labour Markets for Sailors in European, Atlantic and Asian Waters, 1600-1850' in: Maria Fusaro en Amélia Polónia eds., *Maritime History as Global History* (2010) 47–72, aldaar 70-72.

welvaart, in tegenstelling tot die van Nederland, in Duitsland laag genoeg was om voor de bevolking de baten van de riskante reis te rechtvaardigen ten opzichte van de kosten.³⁵ Dat de reis voor de Duitsers onveilig was, is zelfs contemporair bekend geweest. Batavia werd door de Duitse schrijver, wetenschapper en filosoof Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) zwartgallig “het graf der Duitsers” genoemd. Goethe’s uitspraak was niet vreemd, aangezien onderzoek aantoonde dat een groot deel van de soldaten de reis niet overleefde.³⁶ Bovendien heeft kwalitatief onderzoek naar reisverslagen erop gewezen dat het gevaar van de reis ook bekend was bij de Duitse rekruten. Onderzoek heeft aangetoond dat de zielverkopers in de loop van de achttiende eeuw steeds beruchter werden onder de Duitse arbeiderspoel.³⁷

Over opvarenden en soldaten die uit de Republiek vertrokken is in het algemeen al veel geschreven. Hier is vooral gekeken naar de Europese opvarenden.³⁸ Ondanks dat de Duitse militairen een grote rol speelden bij de VOC, is er in vergelijking met opvarenden uit de Republiek relatief weinig onderzoek naar hen gedaan.³⁹ In 1997 wijdde Van Gelder zijn onderzoek specifiek aan Duitsers in dienst van de VOC: hij deed kwalitatief onderzoek naar 49 verschillende reisverslagen van Duitsers en concludeerde dat het bestaande beeld dat bestond over Duitse opvarenden genuanceerd moest worden. De Duitse opvarenden zouden namelijk niet enkel uit de laagste sociaaleconomische klasse komen, maar bestaan uit een veel gevarieerdere groep.⁴⁰

In deze bachelorscriptie wordt voortgebouwd op het bestaande onderzoek naar Europese en Duitse VOC-opvarenden⁴¹, maar wordt de dataset die door het Huygens VOC-carrière project is gemaakt gebruikt om met nieuwe inzichten bij te dragen aan de kwantitatieve basis die al in de literatuur is beschreven. De aanwezigheid van de data maakt het ook mogelijk om een ontwikkeling door de tijd heen in kaart te brengen, zodat de resultaten vergeleken kunnen worden en er een breder inzicht in het profiel van de Duitse VOC-soldaat gegeven kan worden.

De periodisering die gebruikt wordt in dit onderzoek is van 1691 tot en met 1789, omdat de generale land en zee monsterrollen vanaf 1691 zijn opgesteld. De monsterrollen zijn bijgehouden tot en met 1791. Desalniettemin zijn de rollen uit 1790 en 1791 zeer onvolledig.

---

³⁵ Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 40-50.

³⁶ Ibidem, 38-42.

³⁷ Ibidem, 40-45, 140-141; Bruij, *Zeegang*, 224.

³⁸ Rossum, *Werkers van de Wereld*, 75.

³⁹ J. R. Bruijn en J. Lucassen, *Op de schepen der Oost-Indische Compagnie* 21.

⁴⁰ Gelder, *Oost-Indisch avontuur*, 282-286.

⁴¹ Zie onderzoek gedaan door onder andere Van Rossum, Lucassen, Lottum, Bruijn en Van Gelder.

Daarom is de keuze gemaakt om de periodisering hier op aan te passen.⁴² De scheepsnamen uit de monsterrollen geven toegang tot de scheepssoldijboeken die vanaf 1633 zijn opgesteld. Deze zijn het meest compleet in de achttiende eeuw.⁴³ Elk schip had een eigen soldijboek. Hier stond informatie over de aangemonsterde opvarenden in. Ook de begunstigen van de opvarenden zijn bekend en bijgehouden in een aparte administratie.⁴⁴ Met deze data kunnen er verschillende vragen worden gesteld die een beter beeld kunnen geven over de status en ontwikkeling van Duitsers in dienst van de VOC gedurende de achttiende eeuw, in het bijzonder in hoeverre de plaats van herkomst een rol speelde in de verschillende facetten van het verloop van het dienstverband van Duitse soldaten. De hoofdvraag voor dit onderzoek luidt: **In hoeverre is de plaats van herkomst van Duitse VOC-soldaten te relateren aan hun rangen en de reden voor uitdiensttreding tussen 1691 en 1789?**

De monsterrollen bestaan in totaal uit meer dan 700.000 registraties van Europeanen die met de VOC naar Azië zijn gevaren. Het onderscheid tussen soldaten en andere bemanningsleden is niet altijd makkelijk te bepalen. Zo kwam het soms voor dat een soldaat tijdens de reis een zeeman werd. En moesten zeemannen tijdens een conflict op zee meevechten. Ook kwam het voor dat de soldaten die gerekruteerd werden geen enkele militaire ervaring hadden.⁴⁵ Toch werd er door de VOC duidelijk onderscheid gemaakt tussen militairen en andere bemanningsleden. De VOC-schepen waren handelsschepen die onder andere soldaten verplaatsen, in plaats van oorlogsschepen die grotendeels bemand werden door militairen. Salarissen werden ook duidelijk vastgelegd met een onderscheid tussen soldaten en andere bemanningsleden.⁴⁶

In de dataset van het Huygens VOC-carrière project staan 169.492 opvarenden gecategoriseerd als militair. Dit zijn de militairen die in dit onderzoek geanalyseerd worden. Na een korte uitwijding over de bron en methode zal in het eerste deel de herkomst verbonden worden met de rangen van de militairen. Hier zal ook dieper ingegaan worden op hoe de herkomst in deze kwantitatieve analyse bepaald gaat worden. Vervolgens zullen in het tweede deel de herkomst en de rangen vergeleken worden met de informatie over de uitdiensttreding en de contractlengte van de militairen. Ten slotte zal er een conclusie volgen die antwoord geeft op de hoofdvraag van dit onderzoek.

---

⁴² VOC: Opvarenden 1699-1794, <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/voc-opvarenden-1699-1794/> (geraadpleegd 13 juni 2023).

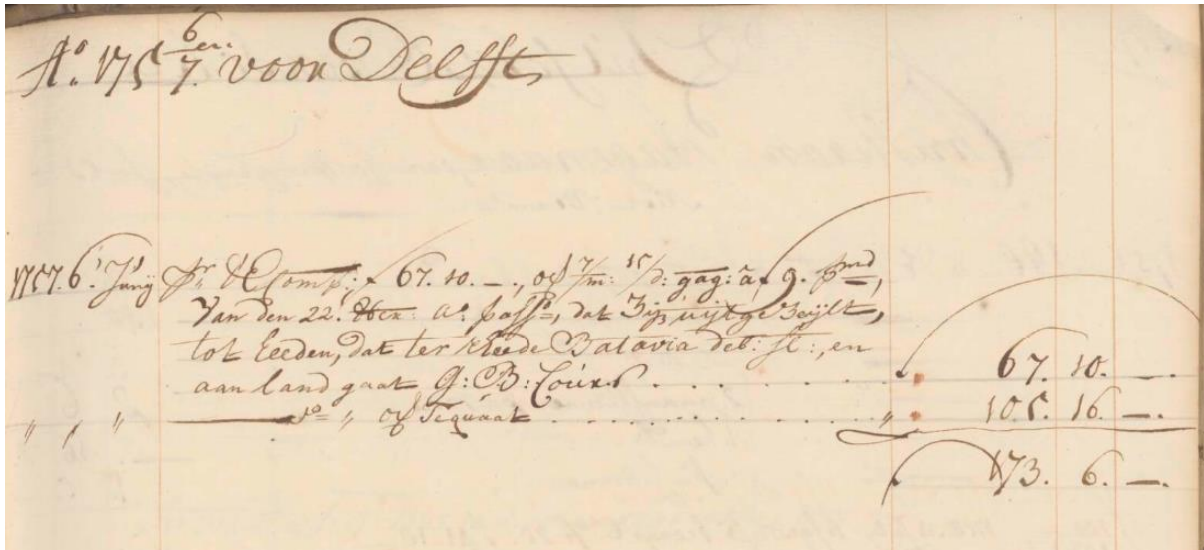
⁴³ Petram, *Data on the Maritime Workforce*, 6.

⁴⁴ Ibidem, 5-6.

⁴⁵ Bruijn, *Dutch-Asiatic Shipping*, 147-157; Gelder, *Het Oost-Indisch avontuur*, 284.

⁴⁶ Bruijn, *Dutch-Asiatic Shipping*, 210-211.

Afbeelding 3.2. Registratie Jan Aalbrecht Koon. Nationaal Archief Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), inv.nr. 14008, Overschie: Grootboek (1756-1757) F. 217.

De rechterzijde van de registratie van Jan Koon is de kredietzijde (afbeelding 3.2). Hier staan de bedragen die hij ontvangen heeft. Aangezien Jan na een jaar overleed heeft hij niet zijn hele schuld kunnen terugbetalen. Een bedrag van 105.16 gulden stond nog open.

De tweede selectie primaire bronnen die in dit onderzoek gebruikt wordt is afkomstig uit de notariële archieven van het stadsarchief te Amsterdam. Deze wordt gebruikt om context te bieden aan enkele individuen die in de VOC als opvarende in dienst zijn geweest en aangemonsterd zijn in Amsterdam. Aan het einde van een dienstverband werd in bijzijn van getuigen en een notaris datgene wat de opvarende naliet of nog tegoed had verwerkt. Dit werd geregistreerd in een notariële akte.⁴⁷

Bij het interpreteren van de herkomst, rangen en redenen voor uitdiensttreding van VOC-opvarenden voor dit onderzoek zijn er allereerst drie kanttekeningen die geplaatst moeten worden. Deze zaken hebben te maken met het standaardisatie- en disambiguatieproces van de data. Het Huygens VOC-carrière project heeft de grootschalige taak op zich genomen om een groot deel van de dataset met gegevens van VOC-opvarenden te standaardiseren. Ten eerste zijn de 774.200 namen in de dataset van de VOC-opvarenden niet allemaal individuen, maar registraties van verscheppingen. Dit houdt in dat een enkel individu dus meerdere keren in de dataset zou kunnen voorkomen. Ten tweede bestond in de tijd waarin deze registraties genoteerd werden nog geen uniforme spelling. Dit heeft als gevolg dat de plaatsnamen die bij

⁴⁷ Zie als voorbeeld: Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Notariële archieven, inv.nr. 10062, Akte Hendrik Willem August Bremer (1764).

de opvarenden genoteerd werden sterk van elkaar verschilden waardoor het moeilijk is om de herkomst te definiëren. Ten slotte kent de periode waar dit onderzoek zich op richt een verschuiving in hoe de rangen van VOC-opvarenden genoemd werden. Hoewel de rang van soldaat en matroos gedurende achttiende-eeuw hetzelfde bleven was dit bij de officieren anders. Zo raakte vanaf 1784 de rang kapitein-luitenant in onbruik en werd deze “kapitein” genoemd. Dit met de hoop om meer bekwaam personeel te werven.⁴⁸ Er wordt nu dieper ingegaan op deze drie zaken.

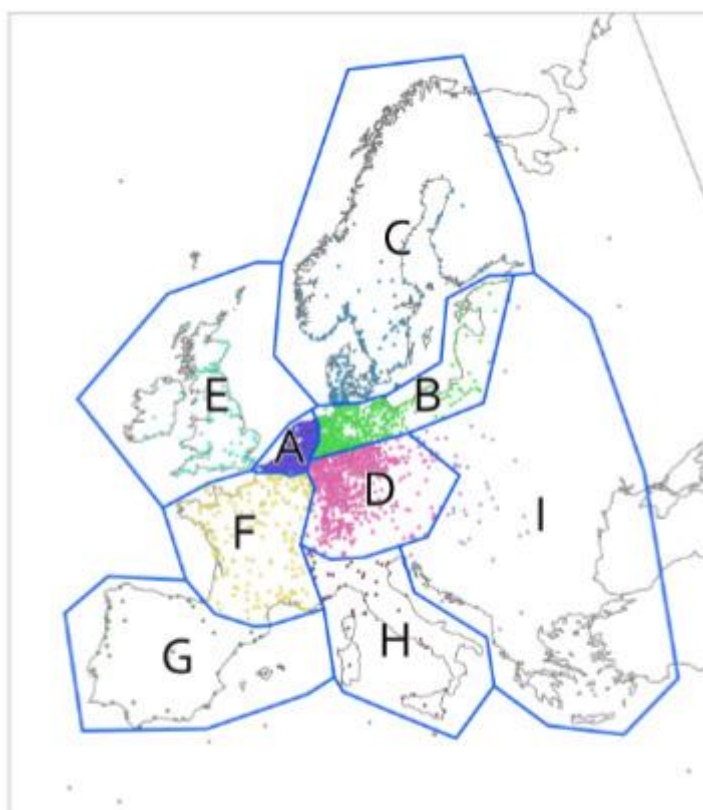
Het Huygens VOC-carrière project heeft de ondubbelzinnige registraties uit de dataset weten te halen. Wanneer enkel de ondubbelzinnige registraties voor de dataset worden gebruikt blijven er in totaal 547.123 registraties over. Deze registraties zijn van 460.452 individuen. Dat komt omdat sommige individuen meerdere reizen hebben gemaakt.⁴⁹ Voor dit onderzoek is de keuze gemaakt om niet te kijken naar de individuen maar naar de reizen. Wanneer in dit onderzoek een vermelding wordt gemaakt van een militair of opvarende is dit dus een reis in plaats van een mogelijke collectie aan reizen van een individu. Hierbij moet vermeld worden dat het overgrote deel van de Duitsers maar één reis heeft gemaakt.⁵⁰ Op deze manier kan het aandeel Duitse opvarende werkzaam voor de VOC beter in kaart gebracht worden.

---

⁴⁸ Petram, *Data on the Maritime Workforce*, 21.

⁴⁹ *Ibidem*, 10.

⁵⁰ *Ibidem*, 11.

Afbeelding 3.3. Kaart die de categorisatie van regio's laat zien. Bron: Petram, *Data on the Maritime Workforce*, 20.

De gestandaardiseerde plaatsnamen zijn opgedeeld in verschillende regio's (afbeelding 3.3). De Nederlands sprekende gebieden zijn gegroepeerd in regio A. Dit zijn de Republiek en het noordelijke deel van België. Duitsland is opgedeeld in regio B en D. In dit onderzoek wordt deze indeling aangehouden.⁵¹ Regio B bestaat voornamelijk uit het Noordzeegebied, dat historisch gezien intensief was verbonden met de Hanze en de Moedernegotie. Regio D staat bekend als het Duitse hartland, waar de lonen voor arbeiders in vergelijking met het noorden en de Republiek lager waren.⁵² Bij deze indeling moeten twee kanttekeningen geplaatst worden. Ten eerste is het belangrijk om te vermelden dat nog niet alle plaatsnamen in regio's gestandaardiseerd en gecategoriseerd zijn. Van de unieke opvarenden die gecategoriseerd zijn als militair is 7.8 procent nog niet ingedeeld in deze regio's. Daarnaast houden de regio's geen rekening met de precieze achttiende-eeuwse landsgrenzen van de Republiek en Duitsland. Zo lopen de locaties van regio B tot aan de Baltische staten en zijn de grenzen van regio A algemeen getrokken rondom de Republiek en België. Desondanks is op de *heatmap* van

⁵¹ Petram, *Data on the Maritime Workforce*, 20.

⁵² Gaastra, *De Geschiedenis van de VOC*, 88; Bruijn, *The Dutch Navy*, 21.

Maritime careers te zien dat het grootste deel van de opvarenden uit deze dataset in regio's B en D uit Duitsland komen (afbeelding 2.1).⁵³

De militaire rangen zijn ook door het Huygens VOC-carrière project in vier algemene categorieën geplaatst. Hier is gebruikgemaakt van de HISCO-classificatie. Op deze manier kunnen door de tijd heen veranderende beroepen met dezelfde sociaaleconomische positie vergeleken worden.⁵⁴ Op deze manier kunnen de posities van militairen in de loop van de achttiende eeuw naast elkaar geplaatst worden. Ten eerste zijn er *soldiers*. Dit zijn soldaten. Dat wil zeggen: militairen die geen bevelvoerende functie bekleedden. Vervolgens zijn er *non-commissioned military officers*. Deze militairen waren onderofficieren zoals korporaals en sergeanten en mochten het bevel voeren over een kleine groep soldaten. Daarboven stonden *military officers*. Deze militairen hadden het bevel over een grotere groep soldaten, inclusief de *non-commissioned military officers*. De *military officers* hadden vaak een militaire opleiding genoten en waren afkomstig uit een hoger sociaal-economisch milieu.⁵⁵ Ten slotte bestonden er ook *military craftsmen*. Deze vervulden binnen het militaire apparaat ambachtstaken als het onderhouden en repareren van wapens. De genoemde categorieën van militairen worden overgenomen in de analyse van dit onderzoek. Er wordt voornamelijk gekeken naar de soldaten en onderofficieren, aangezien dit veruit de grootste groep was.⁵⁶

Afsluitend is belangrijk om in het achterhoofd te houden dat dit onderzoek, net zoals elk historisch onderzoek, zich baseert op de informatie die in het archief is opgenomen en door de tijd heen bewaard is gebleven. Er wordt geschat dat minstens 22.5 procent van de opvarenden tussen 1708 en 1783 niet geregistreerd zijn.⁵⁷

---

⁵³ Maritime Careers, <https://www.maritimecareers.eu/2018/06/11/where-the-voc-crews-came-from/> (geraadpleegd 10 juni 2023).

⁵⁴ Marco H.D. van Leeuwen en Ineke Maas, 'Historical Studies of Social Mobility and Stratification', *Annual Review of Sociology* 36:1 (2010): 429-51, aldaar 432; Petram, *Data on the Maritime Workforce*, 22.

⁵⁵ Gerrit Knaap, Henk den Heijer, Michiel de Jong, Thijs Brocades Zaalberg, en Petra Groen. *Oorlogen overzee: militair optreden door compagnie en staat buiten Europa, 1595-1814* (Den Haag 2015) 184.

⁵⁶ Petram, *Data on the Maritime Workforce*, 21-22; Zie hoofdstuk IV.

⁵⁷ Wevers, 'What Shall We Do With The Unseen Sailor?', 195.

IV. De herkomst en rang

De uit Duitsland afkomstige Hendrik Willem August Bremer voerde als gewone soldaat op zondag 28 oktober 1742 uit met het schip Wikenburg. Na van 24 januari tot 6 februari 1743 op de Kaap een tussenstop van dertien dagen te hebben gehad, kwam hij met het schip op 10 mei aan in Ceylon. Na twintig jaar duikt de Duitser weer op in de generale monsterrollen. Op 6 november 1763 begon hij vanuit Ceylon met het schip Oostenhuizen in opdracht van de kamer van Hoorn aan de terugreis naar Amsterdam. Dit keer niet als soldaat, maar als luitenant. Waarschijnlijk had hij hier de leiding over de groep van veertien militairen die hem op deze reis vergezelden.⁵⁸ Het gebeurde niet altijd dat een Duitse soldaat in rang steeg. Omdat het accepteren van een militaire promotie betekende dat men langer in dienst moest blijven. Dit was iets waar veel soldaten vaak niet op te stonden te wachten gezien de omstandigheden waarin ze verkeerden.⁵⁹ Hendrik had hier met zijn 22 jaar diensttijd wel voor gekozen. Als we rekening houden met het feit dat het maandsalaris van een luitenant ongeveer vijftig tot zestig gulden bedroeg, terwijl dat van een soldaat slechts negen gulden was, kan dit voor Hendrik wellicht een sterke motivatie geweest zijn om ervoor te zorgen dat hij opklom in de militaire rangorde. Zeker omdat Hendrik tijdens het aanmonsteren begon met een schuld om zijn uitrusting te kunnen bekostigen.⁶⁰ Hier moet overigens wel vermeld worden dat de VOC tijdens het dienstverband betaalde voor kost en inwoning, waarvoor zes gulden per maand extra gerekend kan worden.⁶¹ Eenmaal vanuit Ceylon aangekomen op de Kaap vertrok hij na een stop van 22 dagen, waarna hij op 11 mei 1764 in Amsterdam aankwam. Op 28 mei, zeventien dagen later, meldde hij zich bij de notaris in de stad. Hij machtigde Jacobus van Broijell om een bedrag van 109 gulden, zes stuivers en elf penningen te ontvangen. Met dit bedrag, dat ongeveer overeenkwam met het jaarsalaris van de rang waarmee hij 22 jaar geleden aanmonsterde, keerde hij terug naar Duitsland.⁶²

Hoewel de carrière van Bremer lang en uniek is laat zijn verhaal zien dat het mogelijk was om binnen de VOC als soldaat op te klimmen in rang. In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de vraag waar de soldaten vandaan kwamen en wat hun rangen waren tijdens het

---

⁵⁸ Nationaal Archief Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), inv.nr. 6138, Wickenburg: Grootboek en journaal (1744-1745) F. 270.

⁵⁹ Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 182-185.

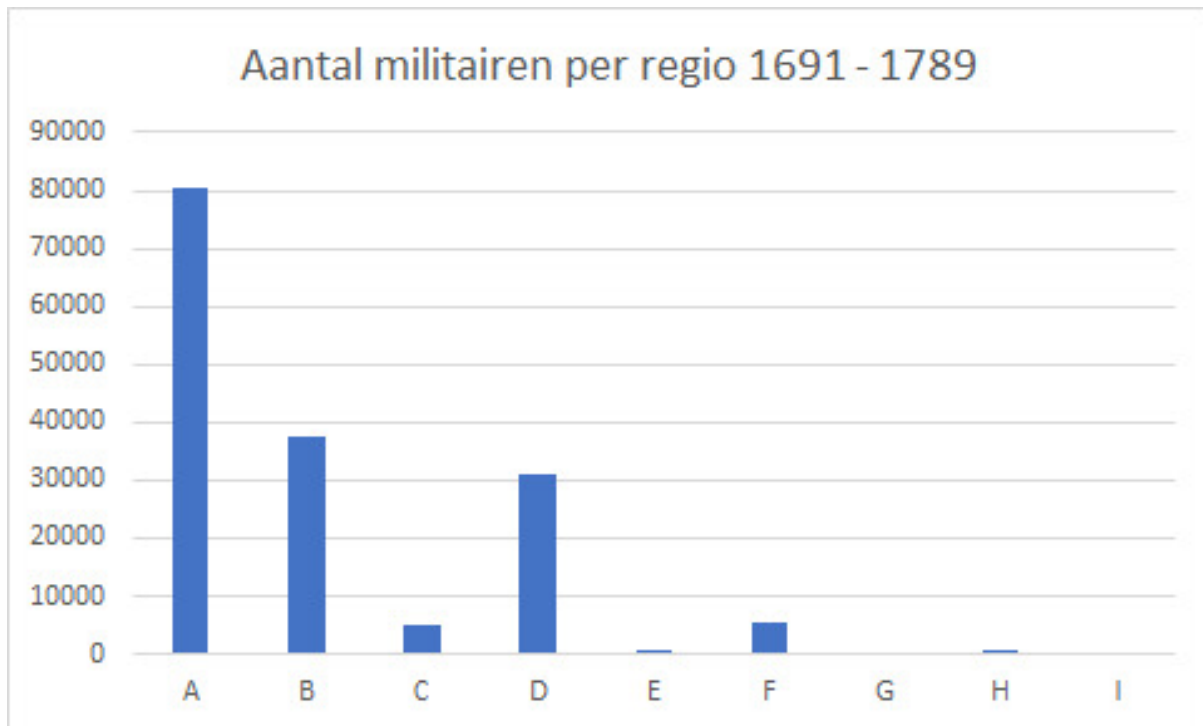
⁶⁰ Ibidem, 179

⁶¹ Bruijn, *The Dutch Navy*, 121; Bruijn, *Op de schepen der Oost-Indische Compagnie*, 16.

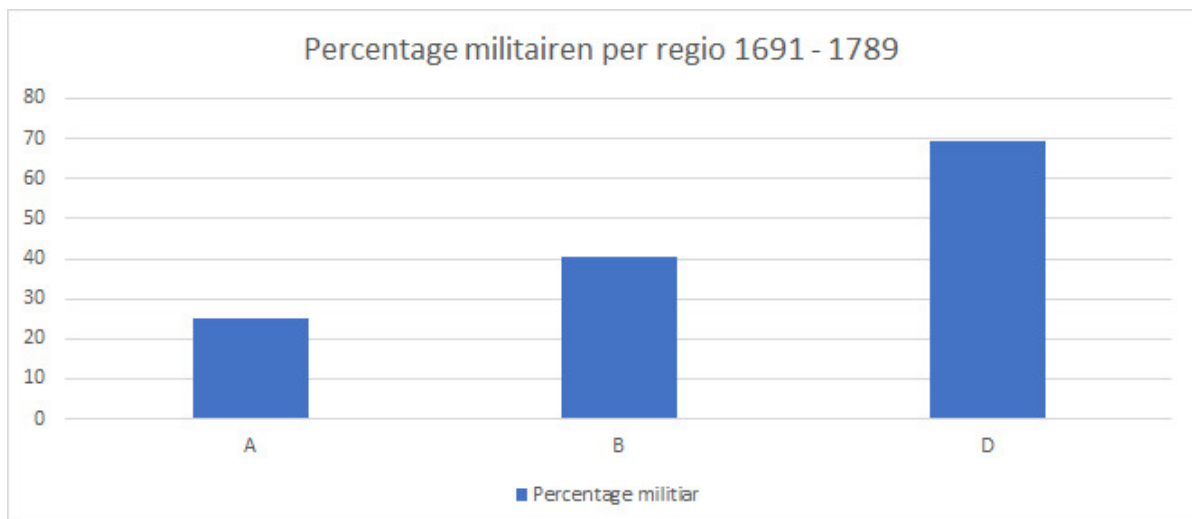
⁶² Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Notariële archieven, inv.nr. 10062, Akte Hendrik Willem August Bremer (1764).

aanmonsteren. Eerst zal er dieper worden ingegaan op de herkomst van de soldaten. Hierna worden de rangen van deze soldaten behandeld. Ten slotte zal er gekeken worden naar het verschil tussen aangemonsterde militairen uit stedelijke en niet-stedelijke omgevingen.

Herkomst

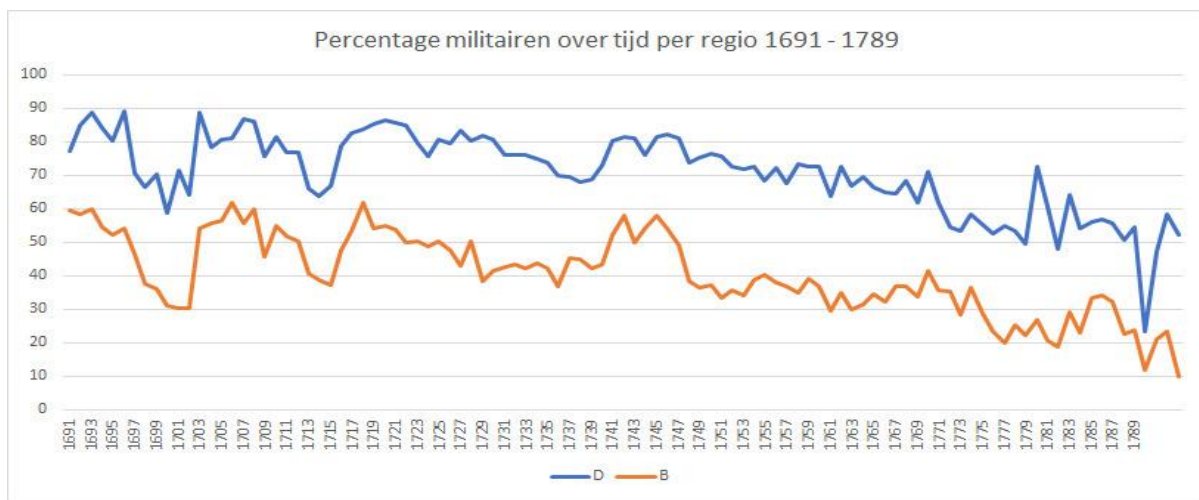
Figuur 4.1. Aantal militairen per regio tussen 1691 en 1789. Bron: B. Mathijsen, 'Aantal militairen per regio 1691 - 1789', Dataset scriptie B. Mathijsen.

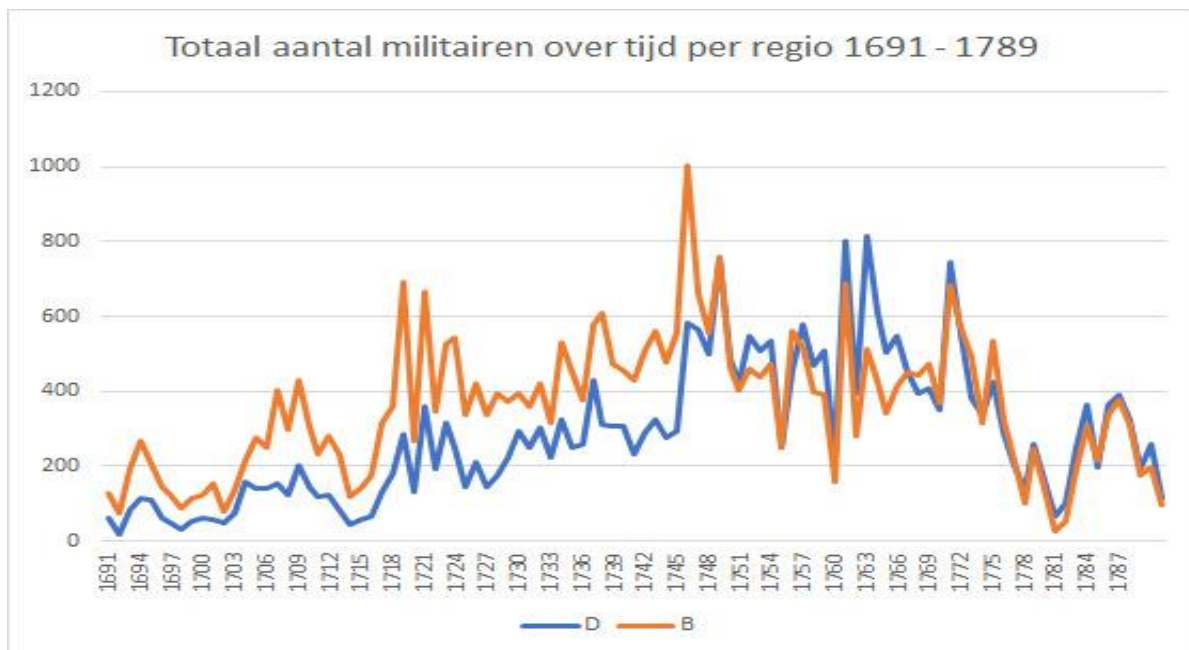
Figuur 4.2. Percentage militairen per regio tussen 1691 en 1789. Bron: B. Mathijsen, 'Percentage militairen per regio 1691 - 1789', Dataset scriptie.

Uit de 774.200 originele registraties kunnen er na het weghalen van dubbelzinnige registraties een vast aantal opvarenden worden gedestilleerd. Van dit aantal zijn er tussen 1691 en 1789 150.520 gecategoriseerd als militair en verbonden aan een regio (figuur 4.1). Van deze militairen zijn er 63.880 afkomstig uit de regio's B en D. Daarnaast is 40 procent van het totaal

aantal opvarenden uit regio B en 69 procent van alle opvarenden uit regio D geregistreerd als militair (figuur 4.2). Dit houdt in dat 42.4 procent van de militairen van Duitse afkomst was. Wanneer dit vergeleken wordt met alle opvarenden zien we dat er in totaal 58.789 personen (15 procent van het totaal aantal opvarenden) afkomstig uit regio's B en D die zonder militaire functie als opvarenden meevoeren. Het beeld dat Duitsers vaak als militairen meevoeren wordt dus ondersteund door deze data.⁶³ Vooral als we dit vergelijken met regio A, waar maar 25 procent van de opvarenden uit deze regio een militaire functie had.

Figuur 4.3. Percentage militairen over tijd per regio tussen 1691 en 1789 Bron: B. Mathijsen, 'Percentage militairen over tijd per regio 1691 - 1789', Dataset scriptie.

⁶³ Gelder, *Oost-Indisch avontuur*, 55; Gaastra, *De Geschiedenis van de VOC*, 81.

Figuur 4.4. Totaal aantal militairen over tijd per regio tussen 1691 en 1789. Bron: B. Mathijssen, 'Percentage militairen over tijd per regio 1691 - 1789', Dataset scriptie.

Een interessant verschijnsel is het verschil tussen het aandeel aan militairen uit regio's B en D. We zien namelijk dat het relatieve aandeel aan militairen uit het Duitse hartland groter is dan het aandeel dat uit de Noordzee en kuststeden komt (figuur 4.3). Bovendien zien we dat het verschil tussen de regio's stand houdt door de tijd heen. De resultaten laten zien dat er meer opvarenden werden gerekruteerd uit het Noordzeegebied maar dat dit in vergelijking met regio D procentueel vaker opvarenden zonder militaire functie waren. Als gevolg hiervan was het absolute aantal militairen in de eerste helft van de achttiende eeuw uit regio B groter dan uit regio D (figuur 4.4). Dit nuanceert Gaastra's bewering dat het grootste deel van de soldaten uit de verder gelegen inlandse Duitse gebieden als Palts en Hessen kwam.⁶⁴ Het klopt echter wel dat het aanmonsteren als militair in deze gebieden (regio D) relatief gezien vaker voorkwam. Ook lijkt het aandeel militairen uit regio D ten opzichte van regio B in de tweede helft van de achttiende eeuw toe te nemen en hierna gelijk op te gaan. Lottum stelde dat het aandeel opvarenden uit het Duitse hartland in de loop van de achttiende eeuw steeds groter werd.⁶⁵ Dit blijkt ook het geval te zijn voor militairen.

Het aandeel militairen in relatieve zin lijkt door de tijd heen lineair af te nemen (figuur 4.3). In algemene zin ervaarde de economisch sterk groeiende VOC in de loop van de achttiende eeuw problemen met het werven van opvarenden om aan de groeiende vraag te kunnen voldoen. De maritieme arbeidsmarkt bestond uit zes submarkten waarvan de reizen naar het oosten (VOC) in de zeventiende eeuw een van de minst aantrekkelijke was. Dit verklaart dat een relatief groot deel van de opvarenden niet uit de relatief meer welvarende Republiek kwam. In de loop van de achttiende eeuw kwamen steeds meer arbeiders in dit segment uit het buitenland.⁶⁶ Het is daarom opvallend dat er relatief gezien wel steeds minder militairen aanmonsterden. Dit kan mogelijk verklaard worden doordat Duitsland in de loop van de achttiende eeuw economisch begon te versnellen waardoor er minder noodzaak was voor arbeiders om hun heil in de Republiek te zoeken.⁶⁷ Vooral voor VOC-militairen waren de risico's in vergelijking met zeelui groter. Militairen liepen namelijk meer risico op sterfte en

---

⁶⁴ Gaastra, *De Geschiedenis van de VOC*, 81.

⁶⁵ Jelle van Lottum. *Across the North Sea. The Impact of the Dutch Republic on International Labour Migration, c. 1550-1850* (Amsterdam 2007) 138.

⁶⁶ Lottum, *Across the North Sea*, 136-138.

⁶⁷ Lottum, Jelle van, *Structuur en Empathie. De geschiedenis van arbeidsmigratie in Nederland in vergelijkend perspectief* (Inaugurele rede, Nijmegen 2022) 13.

moesten langer dienen.⁶⁸ Potentiële nieuwe rekruten uit regio B kregen met de militaire campagnes van Karel XII van Zweden en de opkomst van Hamburg, Kopenhagen en Stockholm meer opties dichterbij het gebied dan de Nederlandse maritieme militaire arbeidsmarkt.⁶⁹ Door de opkomst van deze steden werd het ook aantrekkelijker om de kosten van de reis die arbeidsmigranten maakten af te zetten tegen de stijgende lonen binnen deze opkomende steden. Als gevolg kwam er door de vergroting van het rekruteringsgebied van deze steden voor de VOC meer competitie.⁷⁰ Desondanks nam het aandeel buitenlanders in dienst van de VOC toe, niet ondanks de populatiegroei in Duitsland.⁷¹ Voor Duitsers uit regio D werd de VOC vaker als optie gezien.⁷² Rond 1750 zien we namelijk dat het absolute aantal militairen uit regio D ten opzichte van regio B toenam. Deze absolute toename is ook het geval als er alleen naar militairen wordt gekeken.

Volgens Bruijn speelden de Oostenrijkse Successie- (1740-48) en Zevenjarige Oorlog (1756-63) een rol in de toename aan Duitse opvarenden. Deze oorlogen brachten grote verwoestingen aan in Duitsland.⁷³ Hiermee is het mogelijk dat de *push*-factoren voor Duitse arbeidsmigranten intensiverden, ook voor een relatief risicovolle functie als VOC-militair. De data ondersteunt dit. Tussen 1740 en 1748 zien we een duidelijke piek in het aantal aangemonsterde militairen. Dit is zowel absoluut (figuur 4.3) als relatief (figuur 4.4) het geval. In 1749 has het grootste aantal Duitse militairen ooit aangemonsterd voor de periode 1691-1789. Wellicht waren dit door het einde van de oorlog in 1748 werkloos geworden soldaten. In de periode van de Zevenjarige Oorlog zien we een sterke fluctuatie in het aandeel dat als militair geregistreerd wordt. De oorzaken voor de fluctuatie zouden nog verder onderzocht kunnen worden.⁷⁴ Wel zien we vanaf 1775 voor beide regio's een duidelijke daling in het absoluut aantal militairen.

In 1780 werd aangekaart dat de hoge schuld waar de soldaat mee begon een mogelijke verklaring voor het afnemende aandeel militairen was. De vraag van de VOC naar militairen bleef namelijk hoog en het bedrijf moest daarom met nieuw beleid komen om meer militairen te kunnen rekruteren. Het steeds hoger wordende sterftcijfer en toenemende tendens om

---

⁶⁸ Een algemene berekening op de hele dataset laat zien dat 60.8 procent van de militairen als overleden geregistreerd staat. Van de zeelui staat 39.6 procent als overleden geregistreerd; Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 205-206.

⁶⁹ Lottum, *Across the North Sea*, 157.

⁷⁰ Ibidem, 107-108; Lottum, 'Labour migration and economic performance', 560-565.

⁷¹ Ibidem, 24-37; Bruijn, 'Personeelsbehoefte', 245-246; Rossum, 'National and international labour markets', 50-52.

⁷² Lottum, *Across the North Sea*, 157.

⁷³ Bruijn, 'Personeelsbehoefte', 247-248.

⁷⁴ Ibidem, 247.

daarom maar genoeg te nemen met ondervoed en lichamelijk zwakker personeel bracht de VOC in een vicieuze cirkel van toenemende sterfte en wervingsproblemen.⁷⁵ De afname van het aantal militairen uit Duitsland lag voornamelijk aan het aanbod en niet aan de vraag. In de loop van de achttiende eeuw werd de vraag naar militair personeel steeds groter. Niet alleen omdat het aantal sterfgevallen toenam en personeel in steeds grotere getallen vervangen moest worden, maar ook om de toenemende overzeese bezittingen door de VOC verdedigd moesten worden.⁷⁶ Hierdoor kampte de VOC vooral in oorlogstijd met een structureel gebrek aan militairen.⁷⁷ Dit intensiveerde na de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog (1780-1784). Tijdens deze periode ging een groot deel van het aanbod aan militairen naar de marine en had de VOC tegelijk meer mankracht nodig om haar handelsschepen in oorlogstijd te beveiligen. Als gevolg hiervan werden er steeds meer Aziatische opvarenden en militairen gerekruteerd of in dienst geforceerd, iets waar de VOC zich al sinds het begin van de achttiende eeuw in toenemende mate mee bezig hield.⁷⁸ Het gebrek aan militair personeel was in deze periode zelfs zodanig groot dat de VOC besloot om in 1781 en 1786 Württembergse huurregimenten in dienst te nemen. Deze regimenten bestonden uit ongeveer 2000 man.⁷⁹ De rekrutering van de regimenten zijn niet opgenomen in de soldijboeken, maar in een aparte registratie.⁸⁰ Het aantal gerekruteerde militairen van de regimenten zijn daarom ook niet weergegeven in de resultaten van dit onderzoek.

Rangen

In de soldijboeken zijn ook de rangen van de militairen bijgehouden. De rangen waarmee militairen aanmonsterden kunnen iets zeggen over de achtergrond van de militair. Tijdens het rekruteringsproces bij de verschillende VOC-kamers werden militairen op ervaring geselecteerd en vervolgens als een bepaalde rang aangemonsterd. Hierbij moet wel vermeld worden dat Duitse militairen met dezelfde ervaring vaak lager in een militaire rang werden

---

⁷⁵ Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 44-48; Bruijn, *The Dutch Navy*, 178-179; Bruijn, 'Personeelsbehoefte', 245-246.

⁷⁶ Ibidem, 225-228.

⁷⁷ 210-211 oorlogen overzee. Gaatra 86-87.

⁷⁸ Knaap, *Oorlogen overzee*, 165, 185; Bruijn, 'Personeelsbehoefte', 247; Rossum, *Werkers van de wereld*, 28; Bruijn, *Zeegang*, 40.

⁷⁹ Knaap, *Oorlogen overzee*, 185; Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 45.

⁸⁰ Petram, *Data on the Maritime Workforce*, 6.

ingedeeld dan Nederlandse militairen.⁸¹ Daarnaast staat in de generale monsterrollen niet opgenomen of, wanneer en hoe vaak een militair promotie maakte tijdens het dienstverband; enkel met welke rang ze aanmonsterden. Dit maakt onderzoek doen naar het verloop van de carrières lastig. Wel kan er gekeken worden naar met welke rang de militairen aanmonsterden en of er een merkbaar verschil te zien is wanneer dit vergeleken wordt met de afkomst.

Regio	A	B	D
Percentage onderofficieren	59,1	17,3	11,2

Tabel 4.1. Aandeel officieren per regio tussen 1691 en 1789. Bron: B. Mathijssen, 'Aandeel officieren per regio', Dataset scriptie.

In tabel 4.1 is te zien hoe tussen 1691 en 1789 voor regio A 59.1 procent, voor regio B 17.3 procent en regio D 11.2 procent van het totaal aantal onderofficieren uit de verschillende regio's afkomstig was. De steekproef die Van Gelder als kwantitatieve basis heeft genomen kan met deze data enigszins genuanceerd worden. Van Gelder stelde namelijk dat niet 59.1 procent maar 76 procent van de onderofficieren uit de Republiek kwam.⁸² Het klopt dat de meeste onderofficieren uit de Republiek kwamen, maar aangezien hier ook absoluut gezien meer militairen gerekruteerd werden liggen de verhoudingen relatief gezien dicht bij elkaar (figuur 4.1). De opvatting dat de Duitse militairen in vergelijking met militairen uit de Republiek van mindere kwaliteit waren⁸³ kan ook hiermee deels genuanceerd worden. Desondanks laten de gegevens uit tabel 4.1 wel zien dat het aandeel onderofficieren van Duitse herkomst bij uitvaart in de Republiek lager was dan het aandeel onderofficieren uit regio A. Zoals eerder genoemd hadden Duitsers moeite met het aanmonsteren in een hogere rang dan soldaat. Dit is een gevolg van het feit dat het patronagesysteem een belangrijke rol speelde tijdens de rekrutering van onderofficieren. Het feit dat de Duitsers als immigranten vaak niet over het netwerk beschikten om een hogere aanstelling te kunnen verwerven zien we dan ook terug in de data. Volgens Van Rossum was het aandeel aan Europese onderofficieren dat niet afkomstig was uit de Republiek na 1730 groter tijdens de terugreizen. Dit kwam omdat ze in staat waren om het netwerk dat benodigd was voor de indeling in hogere rangen op te bouwen tijdens hun dienstverbanden.⁸⁴

⁸¹ Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 60-63.

⁸² Ibidem, 56. Dit is gebaseerd op een steekproef.

⁸³ Knaap, *Oorlogen overzee*, 184.

⁸⁴ Rossum, *Werkers van de wereld*, 372-375.

Onderofficieren kregen volgens het salaris verbonden aan de HISCO-classificatie van gestandaardiseerde rangen uit het onderzoek van het Huygens VOC-carrière project aanzienlijk meer betaald dan normale soldaten. Een verschil van wel dertig tot 110 gulden per maand.⁸⁵ Wat hogere officieren betreft is dit een geheel andere zaak. In de periode tussen 1691 en 1789 staan er in de totale dataset maar 217 militairen als hogere officier geregistreerd. Uit regio B zijn in deze periode in totaal 26 officieren uitgevaren en uit D 21 officieren. De meeste hogere officieren kwamen uit de regio A, namelijk 74 procent.⁸⁶

Rang	Percentage B	Percentage D
Korporaal	39,2	47,0
Lanspassaat	43,5	34,0
Sergeant	16,1	17,6
Overig	1,1	1,4

Tabel 4.2. Aandeel per subcategorie onderofficieren per regio tussen 1691 en 1789. Bron: B. Mathijsen, 'Aandeel per subcategorie onderofficieren per regio', Dataset scriptie.

Het aandeel onderofficieren uit regio B en D blijkt dicht bij elkaar te staan. Maar is er een merkbaar verschil binnen de categorie onderofficieren? En hoe zijn de rangen verdeeld onder de grootste groep militaire rekruten? De soldaten waren namelijk met ongeveer 90 procent van het aantal militairen veruit de grootste groep. Voor normale soldaten geldt dat in zowel regio B als D 99 procent geregistreerd staat als 'soldaat'. Dit staat in tegenstelling tot regio A waar 86 procent van de soldaten als 'soldaat' staat geregistreerd. Dit komt voornamelijk door het hoger aantal registraties als 'adelborst'. Dit waren militairen die werden opgeleid tot zeeofficier en daarmee hoger waren geplaatst dan normale soldaten. Voor de onderofficieren zijn er voornamelijk korporaals, lanspassaten en sergeanten gecategoriseerd (tabel 4.2).⁸⁷ De lanspassaat stond in de militaire rangorde een stap onder de korporaal. We zien dat de rang van de onderofficieren uit regio B lager was dan de militairen uit Regio D. Relatief gezien had Regio D 8.2 procent meer korporaals en 1.5 procent meer sergeanten. Het feit dat er in regio A

⁸⁵ Petram, *Data on the Maritime Workforce*, 22. Het Huygens VOC-carrière project heeft voor 5.335 registraties onderzocht wat het salaris was, vervolgens zijn deze toegepast op de gehele dataset.

⁸⁶ Van de 196 hogere officieren die ingedeeld zijn in een regio komen er 145 uit regio A.

⁸⁷ Deze indeling is overgenomen van Petram, *Data on the Maritime Workforce*, 21-23. Dit zijn zogenaamde *Parent ranks*. Hier zijn verschillende overeenkomende rangen gegroepeerd in categorieën. Dit is gedaan aan de hand van de rangomschrijvingen, salarisinformatie en het online VOC-glossarium.

meer soldaten als adelborst geregistreerd stonden komt overeen met het feit dat de meeste hogere officieren die aanmonsterden afkomstig waren uit de Republiek.⁸⁸

---

⁸⁸ Knaap, *Oorlogen overzee*, 183-185.

Stedelijke en niet-stedelijke omgeving

De meeste Duitse militairen kwamen uit het Noordzeegebied. Dit gebied kende intensieve arbeidsmigratie naar de Republiek.⁸⁹ Noord-Duitsland kende een aantal belangrijke maritieme handelssteden die historisch ook verbonden waren met de Hanze.⁹⁰ Daarom wordt in dit onderzoek meegenomen hoe de migratie van VOC-militairen uit de stedelijke gebieden van het Noordzeegebied verschilt met die van de omringende niet-stedelijke gebieden. Voor het onderzoeken of er merkbaar verschil is in de kwantiteit en rangen van militairen in regio B is de data zodanig aangepast dat er alleen wordt gekeken naar de plaatsen waarvan de coördinaten niet een longitude van 14.3 overschrijden. Dit is het meest oostelijke punt van het moderne Brandenburg. Dit is gedaan zodat er enkel gekeken wordt naar de grootste Duitse steden en het omringende gebied. Hierdoor worden de steden en de niet-stedelijke omgeving uit de Baltische staten uit regio B niet meegenomen (afbeelding 1.1). Van deze dataset hebben 166 van de registraties geen longitude gekregen omdat deze nog niet gestandaardiseerd zijn door het Huygens VOC-carrière project. Al deze registraties zijn echter afkomstig uit Münsterland. Er wordt bij deze dataset ervan uitgegaan dat dit de regio rondom Münster is. De opvarenden afkomstig uit Münsterland zijn daarom ook opgenomen in de dataset. Om steden te kunnen onderscheiden van niet-steden is gekozen om te kijken naar plaatsen in regio B die in 1750 over meer dan 10.000 inwoners beschikten.⁹¹ Dit zijn de steden: Berlijn, Bremen, Hamburg en Lübeck. Deze steden zijn gedurende de hele achttiende eeuw de grootste steden van regio B.⁹²

Voor de periode tussen 1691 en 1789 komt dit neer op een dataset van de gegevens van 31.439 militairen. Hiervan zijn 8.845 militairen afkomstig uit de drie steden, namelijk 1.926 uit Berlijn, 4.688 uit Hamburg, 1.348 uit Bremen en 883 uit Lübeck.⁹³ Als percentage van het gemiddelde aantal inwoners per stad tussen 1700 en 1800 is dat: 1.7 procent van Berlijn, 4.8 procent van Hamburg, 4.4 procent van Bremen en 3.8 procent van Lübeck. Uit deze cijfers kan

---

⁸⁹ Lottum, *Across the North Sea*, 222.

⁹⁰ Fusaro, *Law Labour, and Empire*, 151.

⁹¹ Lottum heeft ook gekeken naar steden met meer dan 10.000 inwoners in zijn analyse over het Noordzeegebied. Lottum, *Across the North Sea*, 218-221.

⁹² Lottum, *Across the North Sea*, 220. In 1800 zijn er door de urbanisering meer steden met meer dan 10.000 in

woners, maar deze vier steden blijven de grootste.

⁹³ Het aantal inwoners per stad in 1750: Berlijn 113.000, Hamburg 90.000, Bremen 28.000, Lübeck 21.000. Gemiddeld in de achttiende eeuw: Berlijn 113.300, Hamburg 96.700, Bremen 30.300, Lübeck 23.000. Zie Paul Bairoch, Jean Batou en Pierre Chèvre, *La Population Des Villes Européennes de 800 à 1850* (Genève 1988) 4-10.

opgemaakt worden dat de VOC een groter deel van de bevolking van steden die in geografisch opzicht dicht bij de Republiek waren, namelijk Hamburg en Bremen, in dienst had.

Figuur 4.5. Aantal militairen uit steden en niet-steden tussen 1691 en 1789. Bron: B. Mathijsen, 'Aantal militairen uit steden en niet-steden 1691 - 1789', Dataset scriptie.

De urbanisatiegraad in Duitsland was in vergelijking met die van de Republiek relatief laag. In 1750 was deze 9 procent, tegenover 36 procent in de Republiek.⁹⁴ Het is daarom opmerkelijk dat tussen 1691 en 1789 28 procent van de militairen uit de stedelijke gebieden kwamen. De mogelijkheden voor migranten om naar de Republiek te varen waren in de stad groter dan op het platteland. Ook historisch gezien hadden de steden Bremen, Hamburg, Berlijn en Lübeck veel scheepsverkeer naar de Republiek. In de vroegmoderne tijd was het reizen over zee een goedkopere en snellere optie dan over land, een wijze van vervoer dat in de havensteden als Hamburg beter toegankelijk was.⁹⁵ In figuur 4.5 is een trend zichtbaar in het toenemend aandeel aan niet-stedelijke militairen in het midden van de achttiende eeuw. Dit komt overeen met de steekproef die Bruijn nam van de registraties tussen 1750-1760 te Amsterdam van een militair

⁹⁴ Ulrich Pfister, *Urban population in Germany 1500-1850* (Munster 2020) 16.

⁹⁵ Lottum, *Across the North Sea*, 15, 163; Bruijn, *Zeegang*, 34.

schip. Hoewel dit voor de marine was is het te zien dat dit ook het geval was voor de Noord-Duitse VOC-militairen.⁹⁶

Sub-rang onderofficier	Absolute aantal steden	procent steden	Absolute aantal niet-steden	procent niet-steden
Soldaten	8222	93,0	21341	94,5
Onderofficieren	509	5,8	1026	4,5
Hogere officieren	5	0,1	9	0,0
Militaire ambachtslieden	109	1,2	218	1,0

Tabel 4.3. Rang van onderofficieren in steden en niet-steden tussen 1691 en 1789. Bron: B. Mathijssen 'Rang van onderofficieren in steden en niet-steden', Dataset scriptie.

Wat betreft het verschil in rang is het opvallend dat er tussen 1691 en 1789 een verschil is tussen het aandeel soldaten en officieren (tabel 4.3). Hoewel er iets meer onderofficieren uit de stedelijke gebieden komen, is dit een verschil van 1.3 procent ten opzichte van de niet-stedelijke gebieden. Relatief gezien komen er dus 27 procent meer onderofficieren uit stedelijke gebieden. Mogelijk hadden stedelingen meer opties voor een sociaal netwerk dan niet-stedelingen. Zoals eerder benoemd speelde het patronagesysteem een grote rol bij het aanmonteren van (onder)officieren.⁹⁷ Bij de meest voorkomende rangen van onderofficieren (sergeant en korporaal) is in de stedelijke gebieden 13.8 procent sergeant en 41 procent korporaal. Dit is in vergelijking met 14.5 procent sergeant en 36.7 procent korporaal uit de niet-stedelijke gebieden. Uit de steden kwamen dus meer onderofficieren, maar kregen de onderofficieren uit de niet-stedelijke gebieden een hogere rang.

Concluderend kan er gezegd worden dat 42.4 procent van alle militairen in dienst van de VOC tussen 1691 en 1789 van Duitse afkomst was. De meeste opvarenden uit het Duitse hartland monsterde aan als militair, namelijk 69 procent. Mogelijk komt dit door het feit dat de Duitsers uit het hartland makkelijker de risico's konden aanvaarden om militair te worden aangezien het loon voor het zijn van een normale soldaat in vergelijking met het loon uit hun eigen regio hoger was dan dat in vergelijking met de lonen van potentiële militairen uit regio B. Hoewel zowel de vraag naar als het aantal Europese arbeiders binnen de maritieme sector in de loop van de achttiende eeuw toenamen, zien we dat het aantal Duitsers met een militaire functie in absolute zin stabiel bleef. Verrassend genoeg nam het relatieve aantal militairen van Duitse

⁹⁶ Bruijn, *The Dutch Navy, 177-178*. Hier noemt Bruijn in zijn vergelijking onder andere de steden Bremen en Hamburg.

⁹⁷ Rossum, *Werkers van de wereld, 372-375*.

komaf in de loop van de achttiende eeuw af. Dit heeft niet aan de vraag gelegen, aangezien de VOC chronisch militaire mankracht tekort kwam voor de reizen naar Azië. Hoewel er een toename was van zeelieden in de loop van de achttiende eeuw, lijkt het dat het voor Duitsers steeds minder aantrekkelijk werd om als militair aan te monsteren. Het in de historiografie bestaande beeld dat Duitse militairen van lage rang waren kan aan de hand van de data enigszins genuanceerd worden. Hoewel het relatieve aandeel onderofficieren uit de Duitse regio's niet zo hoog was als de onderofficieren afkomstig uit de Republiek zijn deze niet zo afwezig als voorheen gedacht werd. Wat betreft de rangen zijn er twee opvallende verschillen: ten eerste een verschil tussen het noordzeegebied en het Duitse hartland en ten tweede tussen de stedelijke en niet-stedelijke omgeving. Dit betekende dat de onderofficieren uit het Duitse hartland over het algemeen in hogere rangen werden ingedeeld in vergelijking met de onderofficieren uit het noordzeegebied. De onderofficieren uit het noordzeegebied kwamen in vergelijking met de niet-stedelijke omgeving relatief gezien vaker uit de stedelijke omgeving.

Nu de herkomst en de rangen van de Duitsers behandeld zijn wordt er dieper ingegaan op het verloop van de reis van de militairen. Zo kan er dieper ingegaan worden op hoe groot de risico's van de militairen uit zowel regio B als D waren en hoe het verloop van hun dienstverband er precies uitzag.

V. De herkomst en redenen voor uitdiensttreding

Hendrik Bremer, zoals behandeld in het vorige hoofdstuk, had geluk. Hij had niet alleen twintig jaar als militair op Ceylon doorstaan en promotie gemaakt, maar wist ook nog de heen- en terugreis te overleven. Lang niet alle militairen bij de VOC hadden dit geluk. Zo staat in een notariële akte opgemaakt in Amsterdam hoe soldaat Harkert van de Graaf op het schip Het Huis Ter Stult ziek was geworden en in 1737 was komen te overlijden. Harkert liet geen bezittingen na.⁹⁸ Het is in dit geval niet uitgesloten dat zijn bezittingen gestolen zijn door andere opvarenden, aangezien dit vaker gebeurde.⁹⁹ In de generale monsterrollen komt de naam Harkert niet voor maar stond hij wellicht genoteerd onder de naam ‘Hartger van de Graaf’, Een soldaat die op reis naar Ceylon op 26 juni 1737 is overleden.¹⁰⁰ Bij Hartger staat echter niet geregistreerd met welk schip hij terugvoer. Het is dus niet duidelijk of dit dezelfde persoon was en het een administratieve fout betreft. Hartger van de Graaf was bij zijn overlijden al meer dan zeventien jaar als soldaat in dienst.¹⁰¹ Als Hartger wel als Harkert geregistreerd zou staan, dan zou de lange diensttijd het feit dat Harkert geen bezitting na heeft kunnen laten nog schrijnender maken. In dit hoofdstuk wordt eerst ingegaan op de reden voor uitdiensttreding van Duitse soldaten waarna er gekeken wordt naar de rangen en lengte van de dienstverbanden.

Herkomst en uitdiensttreding

Aan het begin van de achttiende eeuw keerde bij de kamer van Delft een op de drie opvarenden terug in Nederland en aan het einde van deze eeuw was dit nog maar een op de tien. Hiermee concludeert Gaastra dat vooral voor buitenlandse soldaten, de ‘onbevaren kassoepers’, Azië het eindstation zou zijn geweest.¹⁰² Voor dit onderzoek is bij het analyseren van verschillende redenen voor uitdiensttreding de originele beschrijving van de reden voor uitdiensttreding in de monsterrollen aangehouden. Om in het eerste opzicht te weten te komen of een militair wel of niet de reis heeft overleefd zijn verschillende opgegeven redenen uit het opvarendenbestand

---

⁹⁸ Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Notariële archieven, inv.nr. 10119, Akte Harkert van de Graaf (1738).

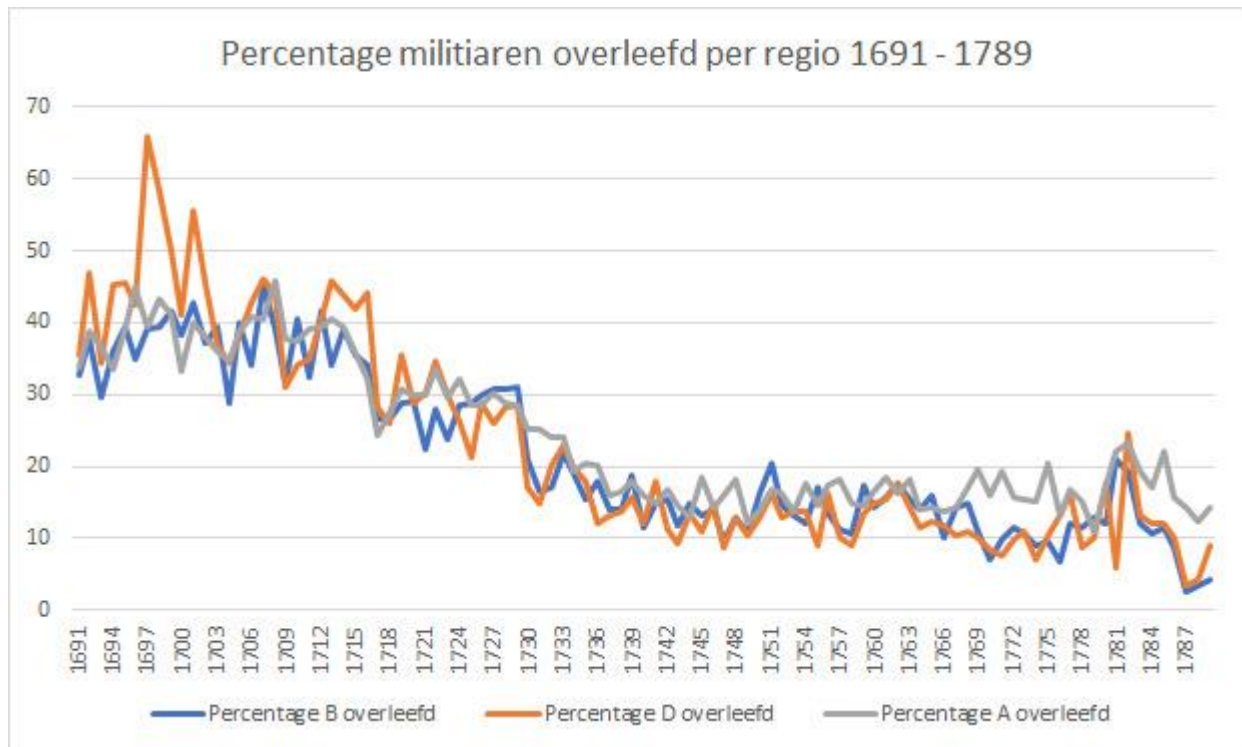
⁹⁹ Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 163.

¹⁰⁰ Ook varriaties op zijn achternaam “Graef”, “Graaff”, “Graaffe” Komen niet voor. Al deze achternamen zijn nagelopen. Ook zijn alle soldaten die in 1737 zijn overleden nagelopen.

¹⁰¹ Nationaal Archief Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), inv.nr. 5743, Boekenrode: Grootboek en journaal (1719-1720) F. 154.

¹⁰² Gaastra, *De Geschiedenis van de VOC*, 88-91.

voor dit onderzoek gegroepeerd in drie categorieën: wel overleefd, niet overleefd en onbepaald (Bijlage 1). De militairen ingedeeld in ‘onbepaald’ worden niet meegenomen in de berekening van het overlevingspercentage.

Figuur 5.1. Percentage militairen overleefd per regio tussen 1691 en 1789. Bron: B. Mathijssen, ‘Percentage militairen overleefd per regio 1691 - 1789’, Dataset scriptie.

Voor de gehele periode tussen 1691 en 1789 zou volgens deze indeling 19.2 procent uit regio B en 16.5 procent uit regio D van de soldaten het dienstverband overleven. Wanneer men kijkt naar de ontwikkeling over tijd zien we een groot verschil tussen de overlevingskans aan het begin van de achttiende eeuw en het eind van de achttiende eeuw (figuur 5.1). Op de x-as is het jaar waarin de militair werd uitgeschreven als jaar genomen. Aan de grafiek afkomstig uit de data van dit onderzoek is te zien dat de overlevingskans van de tussen 1691 en 1715 aangemonsterde soldaten rond de 40 procent lijkt te schommelen. Vanaf 1735 tot 1789 lijkt deze nog maar rond de 10 procent te zitten. Een verklaring voor deze afname is de toename van besmettelijke ziekten. Dit zou kunnen komen door de verslechtering van de hygiënische omstandigheden op de schepen en in Azië zelf.¹⁰³ Ook is het mogelijk dat door een toename aan buitenlandse opvarenden andere gebruiken betreffende diëten en kleren werden

¹⁰³ Gaastra, *De Geschiedenis van de VOC*, 82.

nagehouden. Of wellicht is het dat er nieuwe, dodelijkere, varianten van ziekten ontstonden.¹⁰⁴ Bruijn stelde dat het aantal patiënten van het hospitaal te Batavia na 1735 toenam en piekte in de jaren zeventig.¹⁰⁵ Dit is terug te zien in de dalende overlevingskans in figuur 5.1. Vooral het jaar 1771 was dramatisch: dit jaar stierven er 1082 Duitse militairen. Hoewel Gaastra de steekproef van de kamer van Delft over het sterftecijfer niet representatief noemde lijken de resultaten uit de dataset redelijk overeen te komen met de cijfers uit de steekproef. Enkel in de eerste helft van de achttiende eeuw viel het percentage overlevenden soms hoger uit dan verwacht. Tussen regio A en regio's B en D is er, vooral in de tweede helft van de achttiende eeuw, een verschil tussen het overlevingspercentage van militairen. De precieze oorzaken van het verschil zijn nog weinig onderzocht. Waarschijnlijk zou een van de redenen van een hoger sterftepercentage onder Duitsers kunnen zijn dat er relatief minder Duitse onderofficieren bestonden. Onderofficieren hadden een grotere kans om het dienstverband te overleven. Hier wordt later dieper op ingegaan.

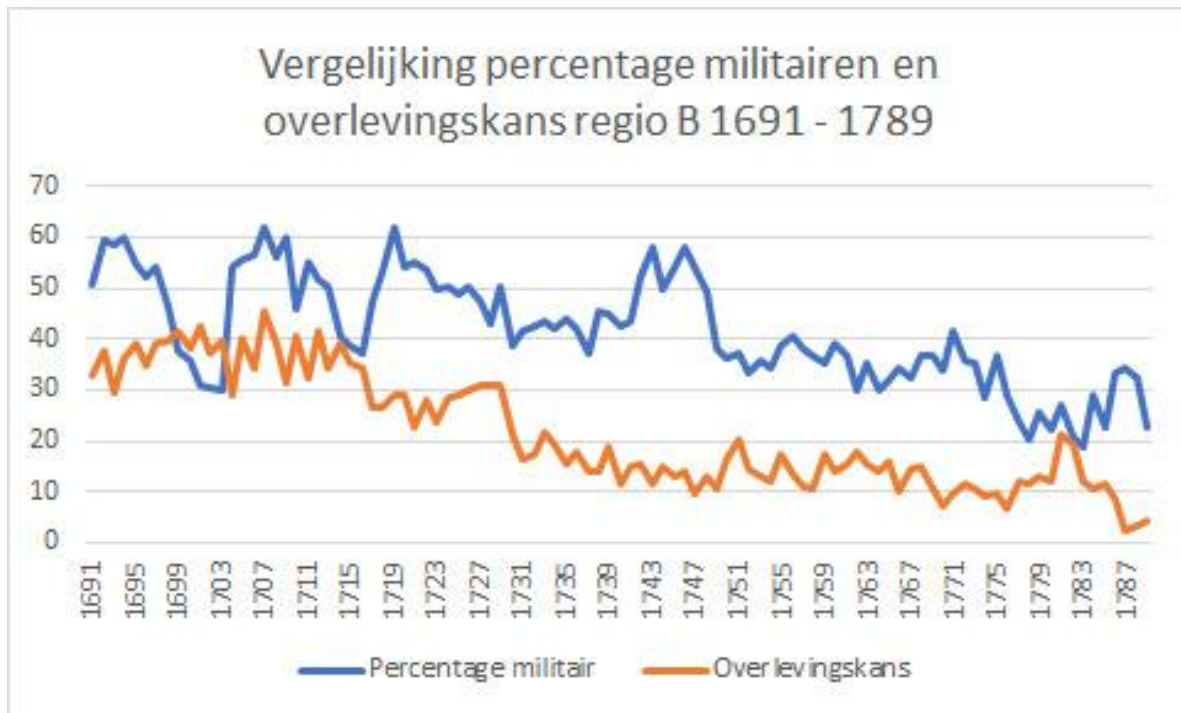
De redenen voor uitdiensttreding lijken voor regio B en D dicht bij elkaar te staan. Bij regio B staat 66.4 procent en bij regio D 66.7 procent vermeld als 'overleden'. 15.2 procent van regio B en 12.9 procent van regio D staat vermeld als gerepatrieerd. Dit verschil komt doordat er in regio D meer mensen vanwege andere redenen uit dienst zijn gegaan. Voornamelijk in regio D staan er bij meer militairen als opgaaf van uitdiensttreding specifieke kamers vernoemd. Dit werd zo geregistreerd wanneer een militair een overstap maakte op de Kaap en hiermee als een nieuwe registratie in het soldijboek kwam.¹⁰⁶ Enkel bij de kamers van Amsterdam en Hoorn staan er meer militairen uit regio B geregistreerd. Bij de kamers van Rotterdam, Enkhuizen en Delft staan meer militairen uit regio D geregistreerd. Dit is logisch, aangezien de respectievelijke kamers geografisch dicht bij de plek van herkomst van de bij de kamers geregistreerde militairen liggen.

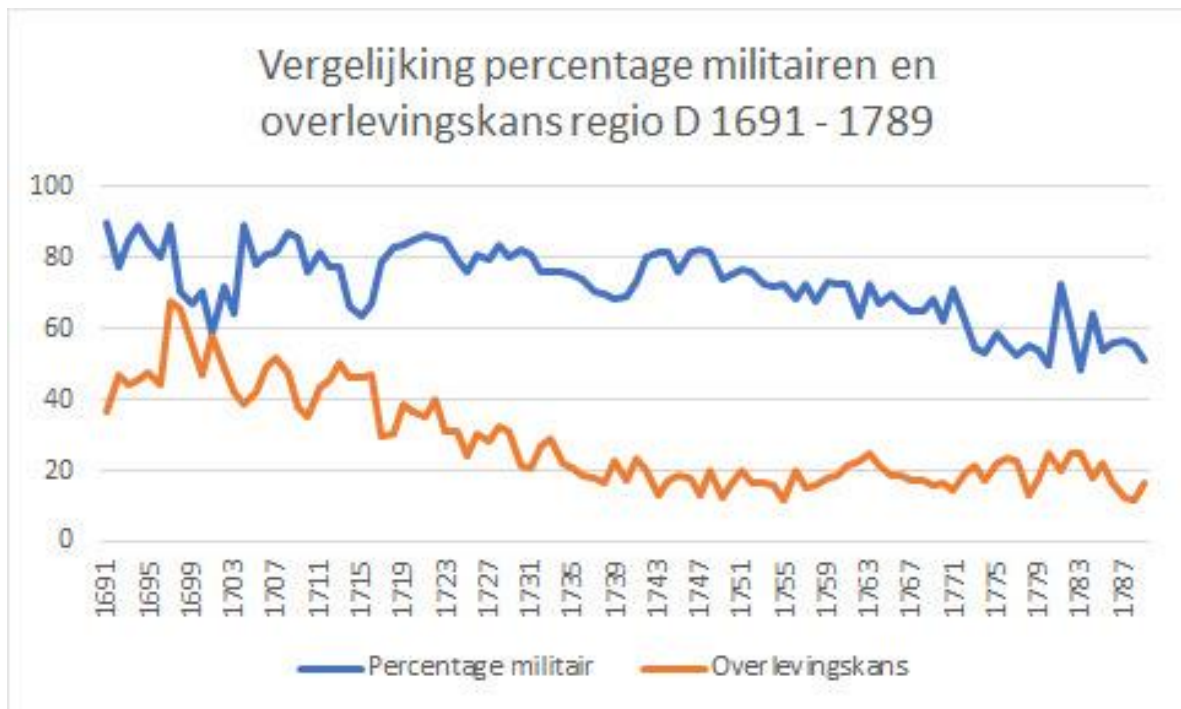
¹⁰⁴ Bruijn, *The Dutch Navy*, 171-172.

¹⁰⁵ Bruijn, 'Personeelsbehoefte', 225-226.

¹⁰⁶ Petram, *Data on the Maritime Workforce*, 9-10.

Figuur 5.2. Vergelijking percentage militairen en overlevingskans regio B tussen 1691 en 1789. Bron: B. Mathijsen, 'Vergelijking percentage militairen en overlevingskans regio B 1691 - 1789', Dataset scriptie.

Figuur 5.3. Vergelijking percentage militairen en overlevingskans regio D tussen 1691 en 1789. Bron: B. Mathijsen, 'Vergelijking percentage militairen en overlevingskans regio D 1691 - 1789', Dataset scriptie.

Ook zien we een correlatie tussen het percentage militairen over tijd per regio uit het vorige hoofdstuk (figuur 4.4) en de overlevingskans over tijd per regio (figuur 5.1). Naarmate de overlevingskans kleiner werd boden zich relatief minder militairen aan om in dienst te gaan. Waar de overlevingskans in regio B tussen 1691 en 1789 ongeveer 20 procent was gedaald, is ook het relatieve aantal militairen uit deze regio gedaald met 30 procent. Hoewel er niet altijd een directe correlatie op jaarbasis te zien valt kan men deze wel waarnemen over de gehele achttiende eeuw (figuur 5.2 en 5.3). Dit valt mogelijk te verklaren doordat het nieuws van epidemieën zoals deze plaatsvonden in Batavia tussen 1733 en 1738 of het stijgende verlies aan VOC-schepen in de loop van de achttiende eeuw niet meteen aankwam bij potentiële nieuwe rekruten.¹⁰⁷ De populariteit van VOC-reizen voor militairen nam dus geleidelijk af terwijl het sterftecijfer toenam. Dit is ook te zien aan de correlatiecoëfficiënt. De correlatie tussen het percentage overlevenden en het percentage militairen is voor regio B 0.52 en voor regio D 0.35. In de vroegmoderne tijd werd informatie over de arbeidsmarkt verspreid.¹⁰⁸ Hier zal ook informatie over sterfte en arbeidsomstandigheden uitgewisseld zijn. Een enkele reis met een VOC-schip kon maanden duren. Hieruit kan geconcludeerd worden dat er een vertraging van informatie was over hetgeen dat zich afspeelde in Azië. Als we voor regio B een vertraging van drie jaar meerekenen is de correlatie 0.57.¹⁰⁹ Voor regio D wordt de correlatie hiermee ook sterker, dit stijgt namelijk naar 0.40. Na vier jaar is de correlatie voor Regio B 0.56 en wordt deze voor regio D 0.36.

Gezien het verschil van de correlatie tussen regio B en D, zou dit de hypothese kunnen bevestigen dat het nieuws van sterfte Duitsland met wisselende snelheden en effectiviteit bereikte. Het Noordzeegebied was dan ook betreft de uitwisseling van informatie beter verbonden met de Republiek dan het Duitse hartland. De havensteden die regio B had fungeerde als doorgeefluiken van informatie over de arbeidsmarkt van andere landen. Boven moet het feit dat het voor regio D meer tijd kostte om informatie door te geven effect hebben gehad op de accuraatheid van de informatie.¹¹⁰ Voornamelijk voor regio B is de correlatie van gemiddelde sterkte. Hieruit kan geconcludeerd worden dat het sterftecijfer voor regio B in vergelijking met regio D wellicht een groter effect had op het beslissingsproces van de potentiële nieuwe rekruten. Voor beide regio's geldt dat de correlatie met 0.05 toeneemt

---

¹⁰⁷ Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 47.

¹⁰⁸ Alexander Klein en Jelle Van Lottum. 'The Determinants of International Migration in Early Modern Europe: Evidence from the Maritime Sector, c. 1700–1800', *Social Science History* 44:1 (2020) 143-167, aldaar 166-167.

¹⁰⁹ Hier is een correlatie van 1 een perfecte correlatie tussen het aandeel militairen en de overlevingskans en -1 een perfecte negatieve correlatie.

¹¹⁰ Klein, 'The Determinants of International Migration', 143-167, aldaar 160-163.

wanneer er een vertraging van informatie uitwisseling van drie jaar wordt meegerekend. Het is echter belangrijk te vermelden dat dit lang niet de enige factor geweest kan zijn voor het verschil in correlatie. Zoals eerder genoemd konden de arbeiders uit regio B in vergelijking met regio D in de loop van de achttiende eeuw uit steeds meer opties aan werkgevers kiezen.

Herkomst en dienstverband

Lengte dienstverband	0 tot 1	1 tot 2	2 tot 3	3 tot 4	4 tot 5	5 tot 6	6 tot 7	7 tot 8	8 tot 9	9 tot 10	10 tot 15	15+
Percentage overleefd	2,6	6,5	6,5	5,4	6,0	8,9	16,3	12,9	7,9	5,5	14,9	6,6
Percentage niet-overleefd	36,1	18,6	8,1	5,7	4,3	3,6	3,3	2,5	2,2	1,9	6,2	7,4

Tabel 5.1. Percentage jaar in dienst per overlevenden en niet-overlevenden tussen 1691 en 1789. Bron: B. Mathijssen, ‘Percentage jaar in dienst per overlevenden en niet-overlevenden militairen’, Dataset scripte.

In het opavrendenbestand is ook opgenomen wanneer een Duitse militair in dienst trad en wanneer deze weer uit dienst trad. De contractduur kan bepaald worden door een geregistreerde datum van indiensttreding en datum van uitdiensttreding. Bij een aantal militairen die het dienstverband overleefd hebben staat niet vermeld wanneer ze volledig uit dienst zijn getreden. Bij deze militairen is als einddatum op hun contract vermeld wanneer ze na de reis in Azië aankwamen. Bij deze militairen is voor dit onderzoek gekeken naar wanneer het schip waarmee ze terug reisde aankwam in de Republiek. Deze datum is gebruikt om de datum van hun uitdiensttreding te bepalen.

Van de Duitsers die de reis overleefden was 38.1 procent vijf tot acht jaar in dienst (tabel 5.1). Dit is te verklaren door het feit dat de standaardduur van het contract van een VOC-opvarende vijf jaar was. Echter was het, zoals Bruijn vermeldde, voor opvarenden niet altijd mogelijk om na vijf jaar te vertrekken.¹¹¹ Uiteindelijk bleef 34.9 procent van de militairen langer dan acht jaar in dienst in Azië. Van de overlevenden is bij 12.4 procent als opgaaf van reden voor uitdiensttreding “Free citizen” gegeven. Het kwam voor dat soldaten een leven in de overzeese gebieden opbouwden en besloten om daar na hun diensttijd te blijven.¹¹² Van deze groep schreef 61.1 procent zich uit in Azië en 33.3 procent zich uit in de Kaap.

Bij de militairen die hun dienst niet overleefden zien we dat 62.8 procent van de militairen minder dan drie jaar in dienst bleef. De meeste doden vielen niet tijdens het reizen

¹¹¹ Bruijn, *Op de schepen der Oost-Indische Compagnie*, 16.

¹¹² Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 206.

maar tijdens de periode aan land.¹¹³ Bij 54.7 procent van de militairen die kwamen te overlijden was de contractduur niet langer dan twee jaar. Dit komt omdat militairen tijdens de reis stierven, maar mogelijk was de resistentie van de militairen tijdens de reis zodanig verzwakt dat het moeilijk werd om de verschillende onbekende ziektes in onhygiënische omstandigheden te kunnen overleven. Bruijn vermeldde zoals eerder genoemd dat zieke opvarenden vaak direct na aankomst in het hospitaal van Batavia belanden.¹¹⁴

Status	Gemiddelde contractduur soldaat	Gemiddelde contractduur onderofficier
Overleefd	7 jaar en 8 maanden	5 jaar en 1 maand
Niet overleefd	4 jaar en 6 maanden	4 jaar en 5 maanden

Tabel 5.2. Gemiddelde contractduur van overlevenden en niet-overlevenden soldaten en onderofficieren tussen 1691 en 1789. B. Mathijssen, 'Gemiddelde contractduur van overlevenden en niet-overlevenden soldaten en onderofficieren', Dataset scriptie.

Betreffende de lengte van de dienstduur per rang is er ook een merkbaar verschil (Tabel 5.2). Een Duitse soldaat die de reis overleefde was gemiddeld zeven jaar en acht maanden in dienst. Het gemiddelde van overlevende soldaten is niet alleen hoger dan de vijf jaar contractduur omdat sommige ervoor kozen om langer te blijven, maar ook omdat het soldaten soms onmogelijk gemaakt werd om na de vijf jaar meteen terug te keren.¹¹⁵ Een overlevende onderofficier zat gemiddeld vijf jaar en een maand in dienst. Dit is twee jaar en zeven maanden korter dan voor soldaten maar langer dan de minder dan vijf jaar die Van Gelder beweerde.¹¹⁶ Een soldaat had over de hele periode gemiddeld 82.9 procent kans om in dienstduur te sterven terwijl dit voor onderofficieren gemiddeld 71.4 procent was. Een kortere dienstduur zal bij hebben gedragen moeten hebben in het lager sterftepercentage van onderofficieren.

Het is in eerste opzicht opvallend dat een lanspassaat, die lager stond dan een korporaal en een sergeant, een grotere kans had om te overleven. Van de lanspassaten overleefde 35.8 procent de reis in vergelijking met 23 procent van de korporaals en 25.7 procent van de sergeanten. Bij de lanspassaat lijkt dit percentage in eerste opzicht onevenredig hoog, maar kan genuanceerd worden met het feit dat de rang van lanspassaat in de loop van de achttiende eeuw in vergelijking met de rang van sergeant en korporaal relatief steeds minder gebruikt werd (bijlage 2). Dit terwijl het sterftcijfer onder de militairen in de loop van de achttiende eeuw

¹¹³ Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 47. Tussen 1730 en 1780 was de sterfte op uitgaande schepen gemiddeld 12.3 procent.

¹¹⁴ Bruijn, *Personeelsbehoefte*, 224-225.

¹¹⁵ Bruijn, *Op de schepen der Oost-Indische Compagnie*, 16.

¹¹⁶ Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 205-206.

steeg. De dataset van de onderofficieren is helaas te klein om betrouwbare sterftecijfers per subcategorie per jaar weer te geven. Daarom is er gekeken naar de overlevingskansen van de subbrangen tot en met 1749 en na 1749.¹¹⁷ Met deze aanpassing is in tabel 5.3 te zien dat de overlevingspercentages van lanspassaten alsnog ver uit elkaar lijken te zitten na 1749, namelijk 15.3 procent ten opzichte van sergeanten en 15.5 ten opzichte van korporaals. Mogelijk draagt het lage aantal lanspassaten bij aan het relatief hoge percentage na 1749.

Periode	Lanspassaten	Sergeanten	Korporaals
1691 - 1749	38,8	42,1	37,2
1750 - 1789	28,3	13,0	12,8

Tabel 5.3. Overlevingskans subcategorieën onderofficieren per periode tussen 1691 en 1789. Bron: B. Mathijsen, 'Overlevingskans subcategorieën onderofficieren per periode', Dataset scriptie.

In conclusie waren de gevaren van de reis naar Azië bekend bij de potentiële nieuwe rekruten. Het is te zien dat naarmate de kans om te overleven kleiner werd een steeds kleiner deel van de Duitse opvarenden zou aanmonsteren als militair. Het is opvallend dat deze correlatie sterker wordt voor beide regio's wanneer er een vertraging van drie en vier jaar in acht wordt genomen. Dit zou, naast andere verklaringen, mogelijk kunnen wijzen op wisselende snelheden van informatieverspreiding. Hier zien we een verschil tussen het noordzeegebied en het Duitse hartland. De correlatie in het Noordzeegebied is een stuk sterker. Wellicht kwam dit omdat de Duitsers uit het Noordzeegebied meer opties wat arbeid betreft hadden en beter geïnformeerd waren dan Duitsers uit het hartland.

Voor 80.8 procent van de militairen uit regio B en 83.5 procent uit regio D tussen 1691 en 1789 had de reis naar Azië een dodelijke afloop. Voor 1735 was de kans om de reis te overleven groter dan voorheen in de literatuur werd beschreven, maar alsnog keerde minder dan de helft van de militairen terug. Na 1735 gingen de overlevingskansen drastisch naar beneden. Ongeveer 10 procent van de militairen had het geluk om terug te keren naar de Republiek. 62.8 procent van de soldaten die stierven deed dat in de eerste drie jaar van het dienstverband, met 54.7 procent in de eerste twee jaar. Een deel stierf tijdens de reis maar een groter deel kon het verraderlijke klimaat in Azië na een taxerende reis niet trotseren. Van de

¹¹⁷ 1749 kan als breekpunt gezien worden aangezien er vanaf dat jaar minder lanspassaten aangenomen werden (bijlage 2).

soldaten die daadwerkelijk het dienstverband overleefden bleef 34.9 procent acht jaar of langer in dienst. Daarnaast besloot 12.4 procent van de overlevenden om in Azië of Afrika te blijven.

Een onderofficier had ten opzichte van een soldaat gemiddeld 11.5 procent meer kans om het dienstverband te overleven. Dit zou deels kunnen liggen aan het feit dat onderofficieren betere voorzieningen hadden, maar ook aan het feit dat onderofficieren simpelweg twee jaar en zeven maanden minder lang in dienst waren ten opzichte van soldaten.

VI. Conclusie

Hendrik hoorde bij 19.2 procent van de militairen uit het Noordzeegebied die hun dienstverband bij de VOC zou overleven. Van deze 19.2 procent hoorde hij bij de 6.6 procent die langer dan 15 jaar in dienst zou zijn. De andere twee uitgelichte soldaten hadden minder geluk en stierven tijdens hun dienstverband. Voor de meeste mannen was dat de realiteit. Aalbrecht hoorde bij de 83.5 procent van de soldaten uit regio B die het dienstverband niet overleefden. Hij is de vertegenwoordiging van de doorsnee Duitse militair. Hij hoorde bij de 69 procent van de Duitsers uit het hartland die als militair aanmonsterde, had net zoals 90 procent van deze militairen de rang als soldaat en overleed net zoals 54.5 procent van de overledenen binnen twee jaar.

In dit onderzoek is een kwantitatieve benadering genomen om de herkomst, aantallen en dienstverbanden van Duitse VOC-militairen beter in kaart te brengen. In het eerste deel is gekeken naar de herkomst, rangen en het verschil in herkomst en rang tussen de steden en niet-steden uit het noordzeegebied. Vervolgens is er in het tweede deel gekeken naar de herkomst in combinatie met de redenen voor uitdiensttreding en de lengte van het dienstverband. Hier zijn drie belangrijke bevindingen uitgekomen waaruit verschillen en bevestigingen met de bestaande historiografie blijken.

Ten eerste kwam 42.4 procent van de VOC-militairen uit Duitsland. Dit komt overeen met wat beschreven is door onder andere Gaastra en van Gelder. De stelling van Gaastra dat de meeste militairen uit het Duitse hartland komen moet genuanceerd worden. Tot 1750 kwamen absoluut gezien de meeste militairen uit het Noordzeegebied. Daarna lijkt het aantal militairen uit beide gebieden gelijk op te gaan. Dit klopt met de bewering van Lottum, die stelde dat in de loop van de achttiende eeuw steeds meer opvarenden uit het Duitse hartland kwamen. Relatief gezien is er wel een groot verschil tussen regio het Noordzeegebied en het hartland. 69 procent van de opvarenden uit het hartland was militair in vergelijking met 40 procent uit het Noordzeegebied. Uit het Noordzeegebied kwam 28 procent van de militairen uit de steden terwijl Duitsland in 1750 een urbanisatiegraad van 9 procent kende. Tussen 1691 en 1789 kwamen de meesten uit Hamburg, met 4.688 militairen. Het relatieve aandeel militairen nam in de loop van de achttiende eeuw af. Militairen uit het Noordzeegebied hadden een sterftepercentage van 19.2 procent. Dit tegenover 16.5 procent uit het hartland. Mogelijk droeg dit sterftepercentage bij aan het afnemend aantal militairen. Hier is een correlatie tussen en deze wordt sterker naarmate er rekening wordt gehouden met de vertraging van de

verspreiding van informatie. Voor het Noordzeegebied is deze correlatie na vier jaar met 0.56 van gemiddelde sterkte.

Ten tweede kwamen er betreffende de rangen meer onderofficieren uit Duitsland dan de steekproef die Gaastra had genomen. Niet 76, maar 57 procent van de onderofficieren kwam uit regio A. Desondanks kwam maar 17 procent uit het Noordzeegebied en 12 procent uit het hartland. Het grotere aandeel van militairen uit het Noordzeegebied kan mogelijk verklaard worden door het belang van het patronagesysteem bij het aanmonsteren als onderofficier. Uit de steden van het Noordzeegebied kwamen 27 procent meer onderofficieren dan uit de niet-stedelijke omgeving. Het is daarom opmerkelijk dat de onderofficieren uit het hartland wel een hogere rang hadden. Uit het hartland kwamen 1.5 procent meer sergeanten terwijl het Noordzeegebied 8 procent meer korporaals kende.

Ten slotte over de sterfte en de lengte van het dienstverband. Allereerst betekende en hogere rang minder kans op sterfte. Een soldaat had 11.5 procent meer kans om te sterven ten opzichte van een onderofficier. Dit kan deels verklaard worden door het feit dat deze twee jaar en zeven maanden langer in dienst bleven. Daarnaast stierf het grootste deel van de militairen. 62.8 procent deed dit in de eerste drie jaar van het dienstverband. Het merendeel van de soldaten, namelijk 65.4 procent, die overleefden bleven langer dan vijf jaar in dienst. Dit komt overeen met de stelling van Bruijn dat soldaten na hun dienstverband niet altijd meteen konden vertrekken. Daarnaast koos 12.4 procent van de overlevenden ervoor om in Azië of Afrika te blijven, de andere 87.6 procent koos ervoor om het mensverslindende Azië te verlaten.

Drie bevindingen afkomstig uit dit kwantitatief onderzoek zouden verder onderzocht kunnen worden. Ten eerste is de correlatie tussen de relatieve afname van Duitse militairen en het sterftecijfer en het verschil hiertussen per Duitse regio opmerkelijk. In hoeverre is deze correlatie toeval? Hier ligt wellicht een mooie kans om meer data te kunnen verzamelen, zoals de mate van samenreizen en de data over begunstigen zodat er een P-waarde bepaald kan worden.¹¹⁸ Daarnaast bestaat er een duidelijk verschil in sterfte tussen soldaten en onderofficieren, maar ook tussen lanspassaten en andere onderofficieren. De bestaande literatuur biedt hier nog weinig verklaringen voor. Zijn er nog meer factoren die een rol spelen behalve het korte dienstverband van onderofficieren ten opzichte van soldaten? Ten slotte zien we in de periode van de Zevenjarige Oorlog een opmerkelijke fluctuatie in het aandeel Duitsers

---

¹¹⁸ Patrick Schober, Christa Boer, Lothar A. Schwarte, 'Correlation Coefficients: Appropriate Use and Interpretation', *Anesthesia & Analgesia* 126:5 (2018) 1763-1768.

dat als militair aanmonsterde. Ook dit fenomeen zou nog verder onderzocht kunnen worden. Kortom, er ligt nog veel onderzoek in het verschiet.

VII Bibliografie

Afbeelding op het voorblad: Willem van de Velde (II), *Een schip in volle zee bij vliegende storm, bekend als 'De Windstoot'*, ca 1680. Olieverf op doek. 77 x 63.5 cm. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. SK-A-1848.

Secundaire literatuur

- Bairoch, Paul, Jean Batou en Pierre Chèvre, *La Population Des Villes Européennes de 800 à 1850* (Genève 1988).
- Bruijn, Jaap R., *Zeegang: Zeevarend Nederland in de achttiende eeuw* (Zutphen 2016).
- Bruijn, J. R., en Cornelis Boudewijn Wels, *Met man en macht: de militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam 2003).
- Bruijn, Jaap R., *The Dutch Navy of the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Columbia 1993).
- Bruijn, J. R., F. S. Gaastra, I. Schöffner en A. C. J. Vermeulen, *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th Centuries. Volume I Introductory volume* (Den Haag 1987).
- Bruijn, J. R. en J. Lucassen, *Op de schepen der Oost-Indische Compagnie: vijf artikelen van J. Hullu* (Groningen 1980).
- Bruijn, J.R., 'De personeelsbehoefte van de VOC overzee en aan boord, bezien in Aziatisch en Nederlands perspectief', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 91:2 (1976) 218-248.
- Fusaro, Maria, Bernard Allaire, Richard J. Blakemore, en Tijn Vanneste, *Law, labour, and empire: comparative perspectives on seafarers, c. 1500-1800* (Hampshire 2015).
- Gaastra, Femme S., *De Geschiedenis van de VOC: opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2002).
- Gelder, Roelof van. *Het Oost-Indisch avontuur. Duitsers in dienst van de VOC (1600-1800)* (Nijmegen 1997).
- Kamp, Jeanette, Susan Legêne, Matthias van Rossum en Sebas Rümke, *Geschiedenis schrijven! Wegwijzer voor historici* (Amsterdam 2016).
- Klein, Alexander, en Jelle Van Lottum, 'The Determinants of International Migration in Early Modern Europe: Evidence from the Maritime Sector, c. 1700–1800', *Social Science History* 44:1 (2020) 143-167.
- Knaap, Gerrit, Henk den Heijer, Michiel de Jong, Thijs Brocades Zaalberg, en Petra Groen, *Oorlogen overzee: militair optreden door compagnie en staat buiten Europa, 1595-1814* (Den Haag 2015).
- Leeuwen, Marco H.D. van, en Ineke Maas, 'Historical Studies of Social Mobility and Stratification', *Annual Review of Sociology* 36:1 (2010) 429-51.
- Lottum, Jelle van, *Structuur en Empathie. De geschiedenis van arbeidsmigratie in Nederland in vergelijkend perspectief* (Inaugurale rede, Nijmegen 2022).
- Lottum, Jelle van, 'Some Thoughts about Migration of Maritime Workers in the Eighteenth-Century North Sea Region', *International Journal of Maritime History* 27:4 (2015) 647-661.
- Lottum, Jelle van, en Jan Luiten van Zanden, 'Labour Productivity and Human Capital in the European Maritime Sector of the Eighteenth Century'. *Explorations in Economic History* 53 (2014) 83-100.
- Lottum, Jelle van. 'Labour migration and economic performance: London and the Randstad,

- c. 1600-1800', *The Economic History Review* 64:2 (2011) 531-570.
- Lottum, Jelle Van, 'Some Considerations about the Link between Economic Development and Migration', *Journal of Global History* 6:2 (2011) 339-44.
- Lottum, Jelle van, *Across the North Sea. The Impact of the Dutch Republic on International Labour Migration, c. 1550-1850* (Amsterdam 2007).
- Lottum, Jelle van, Jan Lucassen, 'Six cross-sections of the Dutch maritime labour market: A preliminary reconstruction and its implications (1610-1850)' in: Richard Gorski, Hetty Berg, J. De Jong, en W. Koetsenruijter eds., *Maritime Labour* (Amsterdam 2007) 13-42.
- Lucassen, Jan, en Lucassen, Leo, 'The mobility transition revisited, 1500-1900: what the case of Europe can offer to global history'. *Journal of Global History* 4:3 (2009) 347-377.
- Lucassen, Jan, 'A Multinational and Its Labor Force: The Dutch East India Company, 1595–1795', *International Labor and Working-Class History* 66 (2004) 12-39.
- Petram, Lodewijk, Marijn Koolen, Melvin Wevers, Rutger van Koert en Jelle van Lottum, Data on the Maritime Workforce of the Dutch East India Company in the 18th Century (Nog ongepubliceerd artikel).
- Pfister, Ulrich, *Urban population in Germany 1500-1850* (Munster 2020).
- Rossum, M. van, *Werkers van de wereld: globalisering, arbeid en interculturele ontmoetingen tussen Aziatische en Europese zeelieden in dienst van de VOC, 1600-1800* (Amsterdam 2013).
- Rossum, Matthias van, L. Heerma van Voss, J. Lottum, en J.M.W.G. Lucassen, 'National and International Labour Markets for Sailors in European, Atlantic and Asian Waters, 1600-1850' in: Maria Fusaro en Amélia Polónia eds., *Maritime History as Global History* (2010) 47–72.
- Schober, Patrick, Christa Boer, Lothar A. Schwarte, 'Correlation Coefficients: Appropriate Use and Interpretation', *Anesthesia & Analgesia* 126:5 (2018) 1763-1768.
- Wevers, M., F. Karsdorp, J. van Lottum, 'What Shall We Do With the Unseen Sailor? Estimating the Size of the Dutch East India Company Using an Unseen Species Model', *Proceedings of the Computational Humanities Research Conference 2022* (2022) 189-197.

Primaire bronnen

Gemeente Amsterdam Stadsarchief

Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Notariële archieven, inv.nr. 10062, Akte Hendrik Willem August Bremer (1764).

Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Notariële archieven, inv.nr. 10119, Akte Harkert van de Graaf (1738).

Nationaal Archief Den Haag, Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), inv.nr. 14008, Overschie: Grootboek en journaal (1756-1757) F. 216-217.

Nationaal Archief Den haag

Nationaal Archief Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), inv.nr. 5743, Boekenrode: Grootboek en journaal (1719-1720) F. 154.

Nationaal Archief Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), inv.nr. 6138, Wickenburg: Grootboek en journaal (1744-1745) F. 270.

Nationaal Archief Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), inv.nr. 6166, Zuiderburg: Grootboek en journaal (1744-1745) F. 187.

Nationaal Archief Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), inv.nr. 14008, Overschie: Grootboek (1756-1757) F. 216-217.

Digitale bronnen

B. Mathijsen, 'Dataset scriptie B Mathijsen'.

Gemeente Amsterdam Stadsarchief, [https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/organisatie/blog-bronnen-bytes/tekstherkenning-\(1\)-masterplan-htr-ocr/](https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/organisatie/blog-bronnen-bytes/tekstherkenning-(1)-masterplan-htr-ocr/) (Geraadpleegd 3 juni 2023).

Lodewijk Petram, Martijn Koolen, Melvin wevers, Rutger van Koert en Jelle van Lottum, 'Data on the Maritime Workforce of the Dutch East India Company in the 18th Century Database', Nog ongepubliceerd.

Maritime Careers, <https://www.maritimecareers.eu/> (geraadpleegd 10 juni 2023).

VOC: Opvarenden 1699-1794, <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/voc-opvarenden-1699-1794/> (geraadpleegd 13 juni 2023).

VIII Bijlage

Bijlage 1: Categorisering overleefd, niet-overleefd en onbepaald.

Opgegeven reden uitdiensttreding (in engels)	Categorie	Opmerking
Repatriated	Wel overleefd	
Deceased	Niet overleefd	
Last record	Niet overleefd	
Missing	Niet overleefd	Bij het vermist raken van soldaten kan men aan meerdere zaken denken. Zoals het overboord raken, het vermist raken in Azië of simpelweg overlijden in bijzijn van niemand.
Deserted	Onbepaald	Deserted wordt hier als onbepaald aangeduid omdat het lastig te bepalen is of deze personen de reis overleefd hebben.
Free citizen	Wel overleefd	
Penalised or punished	Wel overleefd	
Age, Dismissal, Unfit to work	Onbepaald	Op sommige zaken werden militairen afgekeurd voordat ze konden vertrekken naar Azië.
Amsterdam Chamber, Zeeland Chamber, Enkhuizen Chamber, Rotterdam Chamber, Hoorn Chamber	Wel overleefd/Niet overleefd/Onbepaald	De verschillende redenen voor uitdiensttreding bij de kamers (Zeeland, Hoorn, Enkhuizen, Rotterdam en Amsterdam) hebben een aparte benadering nodig. Vaak werd er een aparte

		registratie opgenomen wanneer een opvarende van schip wisselde op de Kaap. ¹¹⁹ Er is voor gekozen om de registraties bij wel of niet overleefd in te dienen die een opmerking hebben (n=375). Daarnaast zijn de registraties waarbij een terugreis vermeld staat bij overleefd ingediend. De rest van deze registraties zijn bij onbepaald geplaatst.
Murdered	Niet overleefd	
Shipwrecked	Niet overleefd	
Absent upon departure	Onbepaald	Aangezien deze personen niet de reis hebben gemaakt worden deze ook niet meegeteld bij de overlevingskansen van de reis.
Death penalty	Niet overleefd	
Transferred	Onbepaald	
Removed	Onbepaald	
Resignation	Wel overleefd	
Woman	Wel overleefd	Het kwam voor dat vrouwen zich verkleedden als man omdat ze als man in dienst wilden treden bij de VOC, of niet als passagier wilden reizen om hun man te

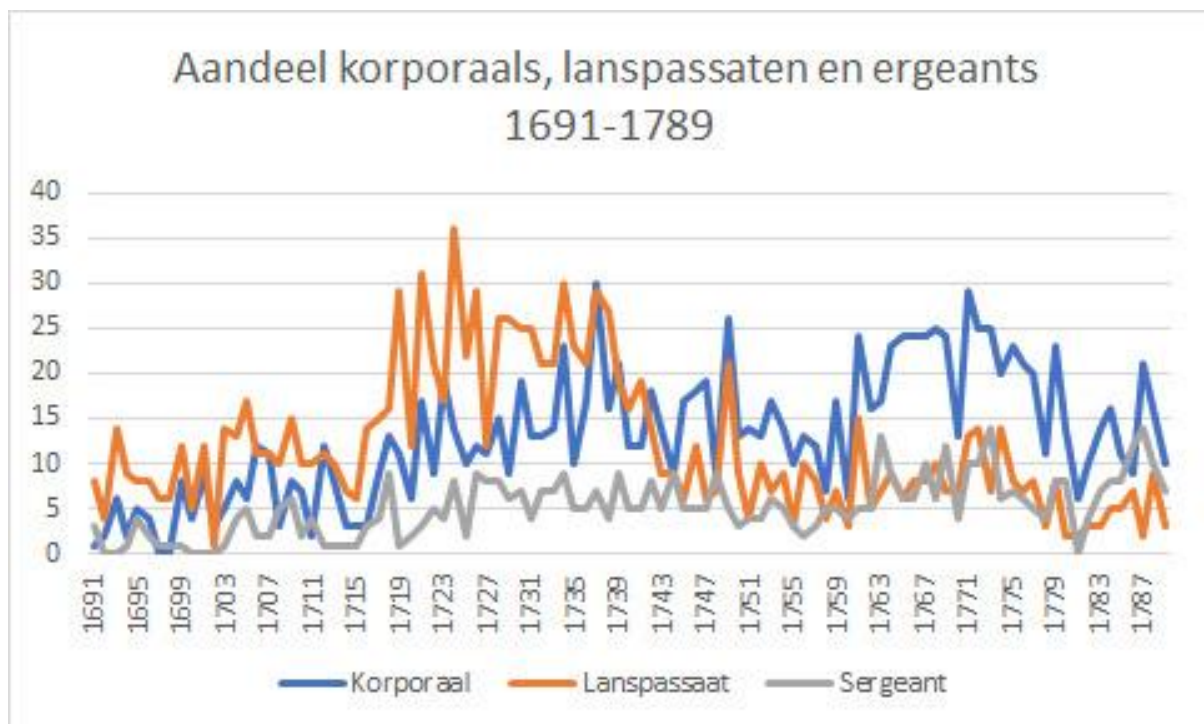
¹¹⁹ Petram, *Data on the Marine Workforce*, 16.

		kunnen bezoeken. ¹²⁰ Wanneer men erachter kwam dat de opvarende een vrouw was, betekende dit het einde van haar dienst.
To a private ship	Onbepaald	
Not recorded	Onbepaald	
Otherwise	Onbepaald	
To a man of war	Onbepaald	
To regiment	Onbepaald	
Unknown	Onbepaald	

---

¹²⁰ Van Gelder, *Oost-Indisch Avontuur*, 152.

Bijlage 2: Aantal aangemonsterde lanspassaten per jaar

Bijlage 2 Bron: B. Mathijssen, 'Absoluut aantal aangemonsterde korporaaals, lanspassaten en sergeants tussen 1691 en 1789 uit regio B en D.', Dataset scriptie B. Mathijssen.

